تیروتني

لومړی ټوک

Download from:aghalibrary.cm

پوهاند عبدالشکور رشاد

١٣٨٢

په جلال اباد کې د پوهاند استاد
رشاد علمي سیمینار په ویاړ

تیروتنې

لومړی ټوک

پوهاند عبدالشکور رشاد

۱۳۸۲ هـ ش- 2004

کتاب پېژندنه

د کتاب نوم : تېروتنې

لیکوال : پوهاند عبدالشکور رشاد

چاپ کال : ۱۳۸۲د مرغومې ۲۹ - 2004

چاپ ځای : دانش کتاب پلورځی

خپرونکی : د ختیځې سیمې ازادو ژورنالیستانو او لیکوالو اتحادیه

چاپ شمېر : ۵۰۰ ټوکه.

کمپوزر : محمد رفیع واکمن

د کمپوزر مرستیالان : ذکریا او محمد حنیف

د چاپ زیار : ازمون

کمپوز ځای

د اطاق نمبر ۱۴۳ - څلورم پوړ، میااسلم پلازه، د درمسال څلور لارې، جلال اباد ښار، ننګرهار.

بسم الله الرحمن الرحيم

ايا رشتيا هم بېدل نوی عروضي بحر را ايستلی دی؟

د نړۍ د نظمونو په عروضي سيستمونو کي يو هم د ابوعبدالرحمن خليل بن احمد بن عمر بن تميم ازدی فراهيدي البصري (۱۰۰-۱۷۰يا ۱۷۵ ه ق) را ايستلی سيستم دی (۱) چي ځيني کسان يې عربي عروض بولي او څوک، څوک يې د انتيک سيستم په نامه يادوي. نوموړي خليل د خپل عروضي سيستم له مخې په عربي نظمونو کي پنځلس بحره موندلي او دا نومونه يې پرايښي دي.

الف: مفرد يا متفق الاجزابحرونه:

۱- رجز
۲- هزج
۳- رمل
۴- وافر
۵- کامل
۶- متقارب

ب: مرکب يا مختلف الاجزا بحرونه:

۱- طويل
۲- مديد
۳- بسيط

۴- منسرح
۵- سریع
۶- مقتضب
۷- مضارع
۸- خفیف
۹- مجتث[۲]

خلیل ددغو پنځلسو بحرونو له پاره پنځه دایرې جوړې کړې دي چې درې یې په مفردو او دوی یې په مرکبو بحرونو پورې اړه لري. تر خلیل څوکاله وروسته اخفش الاوسط البلخي ثم البصري (ابوالحسن سعدبن مسعده په ۲۱۰-۲۲۰- ۲۲۱ ه ق) په عربي نظمونو کي شپاړسم بحر وموندو (۳) او متدرک (درا په زور د پیدا سوې په .... نوم یې پرکښیښود (۴) متدارکه مفردو بحرونو اووم بحر دی او اخفش الاوسط د خلیل له منفردې دایرې څخه را ایستلی دی له دغه امله نو د خلیل منفرد دایره د متدارک بحر تر موندنې وروسته متفقه دایره بلل سوې ده، په شرح تبسیر العروض (۲۵ مخ) کي لیکلي دي:

" د عربي ژبې شاعرانو فقط ددغه بحر مخبون مشکل کار کړی دی" د عربي عروضو او د لسم بحر په څلورمه هجري سدۍ کي یعني تر خلیل او اخفش الاوسط تقریباً دوه سوه کاله وروسته په خراسان کي مولانا یوسف نیشاپوري وموندو او "قریب" نوم یې پر کښیښود په محیط الدائره (۲۳ مخ) کي لیکلي دی "عربي عروضیان دغه قریب بحرمنسرد بولي" مولانا یوسف نیشاپوري ددغه بحر مکفوف وزن د خلیل له منتزعی دائرې څخه را ایستلي دي (۵) د عربي عروضو اتلسم بحر برزجهر قائنې یا قمي (قسیم بن ابراهیم بن منصور) وموندو او جدید نوم یې پر کښیښود. ځینو کسانو دا بحر د پیدا کوونکي په نسبت "بزرجمهري" هم بللی دی (۶) دغه جدید کرد غریب په نامه هم یاد سوی دی.

بزر جمهری قائتی یا قمی ددغه مخبون شکل د خلیل له منتزعې داېرې څخه را ایستلی دی.
د عربي عروضو نولسم بحر مشاکل (د کاف په زور- د هم شکله په معنا) دی چې په پهلوي نظمونو کي باب و اود فارس و خراسان وروستیو عروضیانو د خلیل پر را ایستلی عروضي سیستم برابر کړ او ددغه بحر مکفوف شکل یې د خلیل له منتزعه دائرې را ویوست په محیط الدائره (۲۳ مخ) کي لیکلي دي" مشاکل بحر عربان مطرد بولي" قریب و جدیدو مشاکل بحرونه ددې سره شېږ رکني دي. د عربي عروضو شلم بحر بندرا بن راس خوشگر(۱۱۷۰ه ق) په قول د پارسي ژبې نامتو شاعر ابوالمعاني مرزا عبدالقادر دهلوي متخلص بېدل پر (۱۰۵۴- ۱۱۴۳ ه ق) را ایستلی دی.
ده پخپله تذکره الشعرا (۱۲۵ مخ) کي چي د بېدل تر مرگ یې ۲۲ کال وروسته په ۱۱۵۵ ه ق کال تالیف کړېده لیکلي دي: " بیدل در فارسی بیستمین بحر را اختراع نمود که تا ان وقت مستعمل نبود.

مثلاً:

می و نغمه مسلم حوصله ای که قدح کش گردش سر نه شود
بهل است سبکسری ان قدرت که دماغ جنون زده تر نه شود

د هندوستان نامتو محقق پروفیسور نور الحسن انصاري د بېدل پر حالاتو باندې د بحث په ترځ کي د بندرا بن داس خوشگو دغه ادعابي شک و تردید نقل کړیده(وگه - ۲۴ مخ) زما (رشاد) په خیال د حضرت بېدل د پورتني بیت عروضي سکښت (تقطیع) داسې کېږي.

فعلن فعلن فعلن فعلن فعلن فعلن فعلن فعلن

می ونع م مسلم حوصل ای که قدح کش گردش سرنشود
بهلس ت سبک سرا قدرت که دماغ جنو زد تر نشود

دلته په هرنيم بيتي کې اته پلا فعلن (عين يې حرکت لري) راغلي دي چي په ټول بيت کي دغه شمېره دوه: (گرايه می نو فعلن دکن شپاړس پلا تکرېږي) داسې بيتونو ته چي شپاړس رکنه يکې راسي.
عروضيان مضاعف وايي (٧) طويل يې هم بولي (٨) تاسې وينئ په پورتني تقطيع کي شپاړس واره تکرار سوې رکن فعلن دی چي په عروضي اصولو کي له يوې وړې فاصلې سره برابرېږي (٩) فعلن (د عين په حرکت) " د فاعلن" رکن مخبونه - "دفاعلاتن" رکن مخبون محذوفه" دمتفاعلن" رکن احذه او د "مفعولات" مخبوله مکسوفه فرعه ده (١٠) کيدای سي له دغې مزاحفې فرعې (فعلن) له تکراره څخه ځو بيتونه (يا- وزنونه) فقط په مفردو بحرونو کې د متدارک بحر مخبون درمل بحر مخبون و مخدوف او د کامل بحر احذوزن وبولو .(١١) خو عروضيان د فعلن له تکراره څخه روغ بحر فقط متدارک مخبون بولې چي د خبب اورکض الخليل په نومونو يي هم يادوي. عروض پوهان دغه تقطيع ته حقيقي تقطيع وايي که يې ځوک د متفاعلن فاعلاتن او مفعولات پر مزاحفو فرعي رکنونو وويشي دغه ولس عروضان غير حقيقي تقطيع بولي . د ابوالمعاني بېدل پورتنی بيت چې بندر ابن داس "خوشگو " په علم عروضي بحر کې بللی او د هغه اختراع يې د بيدل نوښت گڼلی دی، هغه وخت سهي کيدلای سوای چې دغه بيت په وړاندنيو پيداشوو نولسو عروضي بحرونو کی نه سوای تقطيع کيدای خوره لا داده چی د ابوالمعانی بيدل همدغه بيت د افغانستان ملک الشعرا استاد عبدالحق بيتاب په مفتاح الفمرص درقافيه و عروض د ٣٣ مخ کی د متدارک مخبون (خبب) وزن د

مضاعف شکل په مثال کی راوړی دی، خو تقطیع کړی یې نه دی. ګومان کوم بندر ابن داس خوشګوته د دغې ادعا په وخت کي دا نه وه معلومه چي د ده استاد (میرزا عبدالقادر بیدل ترزانی تقریبا دوه سوه څو کال پخوا سلیفي بخاري (۹۰۹ هـ ش) پخپله رساله عروضي سلیفی (۴۱ مخ) کي (چي د ۷۹۶هـ ق تالیف دی) د متدارک مثمن مخبون رکنونه اته واره فعلن ښودلی او دا بیت یې په مثال کې راوړي دي:

فعلن	فعلن	فعلن	فعلن
چودرخت	نبود	ګل با	غ اره
چوقدت	نبود	قدسر	وچمن

په جدید علم العروض (۲۶ مخ) کی پروفیسور عبدالمجید د سلمان شاعر په نامه د متدارک مثمن مخبون وزن په مثال کې دا بیت راوړی دی:

فعلن	فعلن	فعلن	فعلن
صنما	بنما	رخ جان	بر
که ترا	بوداین	به ازان	که مر

که له سلیمان څخه د پروفیسور عبدالمجید مراد سلمان ساو چی (۷۷۸) هـ.ق) وي نو د متدارک مخبون وزن دوه سوه کاله لا نور وړاندې ځي پر پارسي او عربي ژبو سر بیره په هندي او اردو نظمونو کی هم رکض الخیل (متدارک مخبون) وزن کاریږي سحبان الهند غلام علي ازار بلګرامي (۱۱۱۶-۱۲۰۰ هـ ق) په خزانه

عامره (د۱۱۷۶ ھ ق تاليف ۲۹۹ مخ) کی لیکلی دی: " رکض الخیل (متدارک مخبون) وزن په هندي عروضو (پنګل) کې هم سته، سویه یې بولي په سویه وزن کی یو خفیف سبب د نیم بیتي په سرکي زیاتوي او کله یې په پای کې هم ورزیاتوي. سویه وزن په هندي عروضو کي کله شپږ رکني او کله اته رکني وي " په اردو نظم کي د شپاړس رکني متدارک مخبون (رکض الخلیل) څو مثاله دادي:

۱- لومړی مثال:

فعلن فعلن فعلن فعلن فعلن فعلن فعلن فعلن

به ستم تو ستم مین ستم هي نهي به جفا تو جفا میر جفاهي نهي

کے ظلم هزا رونے سے تھے شکوه تو میر کے کے هے نهے

دوهم مثال:

نه خدا هی ملا نه وصال صنم نه ادهر کے رمے ادهر کی رهے

که دو نو جهان سی خدا کی قسم نه ادهر کی رمےنه ادهر کی رهی

دریم مثال:

تیری کشت غم کا سے حال بتر مے هے کهیو جو جانا هو تیرا اودهر

تجهی قاصد موج نسیم سحر مری هجر کی شو کی بکا کی قسم

د عظمت الله خان دهلوي (۱۲۹۷-۱۴۴۶ ھ ق) داسې بیتونه چي په هر بیت کی یې اته واره فعلن تکرار سوي دي . یو مثال یې دا دی:

فعلن	فعلن	فعلن	فعلن
مجهی بیت	کایان	کوی پهل	نه ملا

من چی	کویدا	گالگا	سی گی
مجهی	عیشبهان	کوی پل	نه ملا
مری تن	گویداء	که جلا	سی گی

سریلی پول (۹۵ مخ) د رکض الخیل یا حسب وزن دا ته ییز (مثمن) مشکل مثال په عربي ژبه کي دا دي:

فعلن	فعلن	فعلن	فعلن
کره	طرحت	بصوا	لجه
فتلققفا	رجل	رجل	(۱۱)

کېدای سي چي بندرا بن داس خوشگو د بېدل له خوا د شلم بحر د را ایستلو په لانجه کي د شاعر هر بیت د شپاړسو رکنونو پر ځای پر اتو رکنونو ویشلي او د وزن ډېره به یې متفاعلتن (وره فاصله + دره فاصله) او متفاعلتن د متفاعلن رکن په وتد کی د یوه متحرک رغ (توری) په زیاتولو سره لاس ته راغلي، خو عروضیانو داسې زخاف په متفاعلن کي نه دی منلی او د عروضیانو دغه نه مننه به زما په خیال ددې سبب سوی وي چي خوشگو د بیت پر دغه راز تعطیع د شلم بحر نوم کېږدي.

زه باور لرم خوشگو ته دا نه وه معلومه چې د امیر خسرودهلوي(۷۲۵ هـ ق مړ) د زمانې مولف عاشق صادق په خپل کتاب جامع الصنایع کې تر خوشگو او بېدل تقریباً څلور سوه کاله پخوا متفاعلتن د نوي رکن په نامه معرفي کړی او د هغه له تکرار څخه یې په خپل خیال نوی بحر را ایستلی دی خو دده دا بدعت نورو عروضیانو نه دی منلی او د خوشگو او بېدل د زمانې ادیب او لیکوال شمس الدین فقیر دهلوي ۱۱۵(۱۱۸۳ هـ ق) په خپل مشهور اثر

حدائق البلاغت (د ۱۱۶۸ هـ ق تاليف) كي د عاشق دغه بدعت په كلكه رد كړې او په ۱۱۴ مخ كي يې په خورا صراحت ليكلي دي:

" يكى از معاصران امير خسرو دهلوى كه عاشق صادق نام داشت رساله عروض الضايع تاليف نموده كه انرا جامع الصنايع نام كرده در انجا سه بحر ديگر اختراع نموده و باعتقاد خوردو ركن تازه پيدا ساخته واين سه بحر از تركيب ان بهم رسانيده اول " متفاعلتن" دوم" مفعولاتن" چون غور كرده شود متفاعلتن دو فعلن بكسرعين است و مفعولاتن دو " فع لن" بسكون عين واول متدارک مخبون و دوم متدارک مقطوع...)

ددغې څېړنې له مخې زه په زغرده ويلاى سم چي د ابوالمعاني ميرزا عبدالقادر بېدل له خوا د شلم عروضي بحر د را ايستلو ادعا چې بندر ابن داس خوشگوى دهلوي كړې ده سهي نه ده. د بېدل په باب كي څېړونكي كه ښه كوي بايد ددغې تېروتنې له تكرار څخه ځانونه وژغوري.

(۱) وايي: خليل د يكشنبې په ورځ زېږدلى او د يكشنبې په شپه مړ دى چايي د زوكړې تاريخي ماده "يوم الاحد" او د مړينې تاريخي ماده يې " ليل يوم الاحد" موندلې ده. د خليل د مرگ په كال كي اختلاف دى ۱۶۰- ۱۷۰- ۱۷۵ هـ ق يې د مرگ كال ښودل سوى دي.

(۲) زمونږ د زماني عرب ليكوال ضعيف شوقي په " فصول فى الشعرونقده" ۳۵ مخ" كي ليكلي دي:

" مجتث بحر تر خليل دمخه اموي خليفه وليد بن عبدالمالک (۸۶-۹۶ هـ ق) موندلى و" شوقي د خپلې دغې ادعا سند نه دى ښوولي.

(۳) د اخش الاوسط البلخي د مړينې په كال كي اختلاف دى " په كتاب البلغه فى اصول اللغه كي ۲۱ په كتاب الرشاح اوزبده الصحايف كې ۲۱۵ او په مفتاح السعاده كې ۲۲۱ هـ ق ليكلي دي.

اخفش الاوسط" فصول فی الشهر و نقده کي د نومورړي خلیل شاګرد ښوول سوی دی، خو نور خلک یې د خلیل د شاګرد سبویه النحوي البصري (ابوالحسن عمربن عثمان بن قنبر ۱۸ هـ ق) شاګرد بولي. په شرع ابن الصبان (۲۱مخ) کي له خلیل څخه اخفتش نبیفه (مستقیم) روایت رانقل سوی دی.

(۴) په فصول فی الشعرونقده (۴۱ مخ) کي لیکلي دي: " متدارک بحر خلیل موندلی و خو نوم یې نه و پرېښی دا نوم د خلیل شاګرد اخفش الاوسط پر کښېښود "متدارک بهر د الاقناع په سریزه مختصر ابي الجیش شرح ابن الصبان الثریا المضیه د میزان الشعرا په مقدمه او فرهنګ و صاف کي د غریب او خبب په نومونو هم یاد سوی دی، خو په حاشیه الکبری اعلی الدمنهوري (۶۶ مخ) کي لیکلي دي: " متدارک بحرهغه وخت خبب بلل کېږي چي په فاعلن رکن کي رڅن زحاف پېښ شي" متدارک بحر په محیط الدائره (۱۴۵ مخ) الثریا المضیه)۶۴ مخ) شرح ابن الصبان (۳۴ مخ) او حاشیه الکبری (۶۶ مخ) کي د محدث او مخترع په نومونو هم یاد سوی دی. په الوشاح کي د متدارک نور نومونه هم سته لکه: شفیق، رکض الخلیل قطر المیزاب سهي متقاطر او ملشق.

(۵) دشجره العروض په اوه لسم کي د مکفوف پر ځای مقصور کښلي دي، خو ما ته سهي نه ښکاري.

(۶) د شمالي هندوستان نامتو عالم مفتي سعدالله رامپوري (۱۲۱۹-۱۲۹۴ هـ ق) په جواهر العروض ۴۹ مخ کې د جدید بهر پیداکوونکی د ساساني نوشیروان (۵۳۱-۵۷۹ع) نامتو وزیر بزرجمهر بللی دی د مفتي صاحب دا خبره د روایت له مخې ځکه سهي نه ښکاري چي د نوشېروان دغه وزیر (عربي عروضو د واضع او مخترع تر زو کړې تقریباً یو نیم سل کاله د مخه مړ دی او د روایت له مخې هم دا نسبت ځکه سهي نه دی چي رضاقلي خان هدایت په مجمع القصحا (د ۱۲۷۴ هـ ق تالیف) کي د

جدید بحر پیدا کوونکي بزرجمهر د غازي سلطان محمود غزنوي رحمه الله علیه (۳۸۷-۴۲۱ هـ ق) د زمانې له شاعرانو څخه بللي دي.

ددغه قائنې یا قمي عربي شعرونه د یتیمه الدهر په تتمه او پارسي شعرونه یې د عوفي په لباب الالباب (ج ۱) (ص ۳۳) کي راغلي دي ددغه بزرجمهر د فارسي شعرونو منتخبات په هغه بیاض کي هم سته چي په ۱۲۷۴ هـ ق کال په افغانستان کي امیر محمد نومي لیکلي او اوس د تاشکند په خطي ذخیره کي ساتل کېږي.

(۷) په پارسي نظم کي د مضاعف وزن څو مثاله دا دي:

د عبدالواسع غرجستاني (۵۵۵ هـ ق) قصیده په سالم رجز بحر کي.

دمولانا نورالدین عبدالرحمان جامي (۹۱۷-۹۹۸ هـ ق) په متقارب اثلم مقبوض وزن.

د محتشم کاشاني (۹۹۶ هـ ق) غزل په متقارب بحر کي.

د عصمت بخاري قصیده په رمل مخبون وزن کي.

(۸) طویل مضاعف له هغه طویل بحره څخه چې خلیل بن احمد فراهیدلي را ایستلي دي بېل دی.

(۹) وړې فاصلې ته په اروپایي عروضو کې **Anapist** وایي.

(۱۰) خبن: د رکن د سوله خفیف سبب څخه د ساکن ږغ (توري) غورځول دي.

خذف: د رکن له پایه د خفیف سبب غورځول دي.

کسف: د مفصولات له رکنه څخه په کسف د " ت" په خبن د " ف" او په طی د " و" غورځول دی په معفولات کي د خبن او طي یو ځاي کېدل خبل بلل کېږي.

(۱۱) وګ: د مفتي سعد الله رامپوري محصل العروض ۳۳ مخ د کانپور د نظامي چاپ خانې چاپ ۱۲۹۴ هـ ق او جدید علم العروض ۴۶ مخ د اله اباد چاپ ۱۹۳۶.

دا تاريخي ماده چا موندلې ده؟

د بحيره عرب پر ختيزه غاړه باندې " بمبايي" مشهور تجارتي بندر دی او د بهارت (اوسنی هندوستان) له لويو اوګڼ خلکو (پرنفوسو) ښارونو څخه شمېرل کېږي. د بمبايي ختيز او جنوب خوا ووته چې کومه سيمه پرته ده اوس په رسمي توګه د مهاراشتر په نامه يادېږي او د بهارت له اوه لسو ولايتونو څخه يو ولايت دی. والي يې په بمبايي کي اوسي (۱).

مهاراشتر په سنسکريت ژبه کي د لوی قام معنی لري. د مهاراشتر د نامه لنډ سوی شکل مرهټه دی. د بهارت په اوسني مهاراشتر نومې ولايت کي له پخوا څخه زياتره مرهټي اوسي او د هندوستان له اريايي قامونو څخه شمېرل کېږي. ژبه يې مرهټي ده چې د بهارت د (۱۹۵۰ ع) کال د اساسي قانون له مخې د بهارت په پنځلسو رسمي ژبو کي منل سوېده.

د مرهټه يادونه د پښتو ژبې نازک خياله شاعر قلندر داسې کړېده:

څو دې لاس رسېږي هرمره ځيني تښته دنيا توره مرهټې ده ادم خوار ادبي ستوري ۲۵۹/۱ د لوی احمد شاه بابا غازي رحمه الله عليه ۱۱۶۰- ۱۱۸۶ هـ ق د پاني پت د مشهورې سوبې ۱۱۷۴ هـ ق په ښاد نامه کي حضرت امان مرهټې داسې ياد کړی دی:

احمد شاه په کابل ناست و په غرور اودليان ورته ولاړ وو، هر طرف يو سړی ور لره راغی د رامپور ودې کومه عرض ای شاه شرف مظالم د مرهټې را باندې کېږي...

فتحې وکړه هندوستان کي په هرلور په ځنګلونو، په ميرو يې ځغلوله ټول اولس او کلاګانې، کلي کور ځيني پاته خپل ځانونه يې ژغورله:

مــرهټان لکــه ګيــدړ ورنــه تــرهېږي
احمدشاه په بېرته لاړ شه تر خپل کوره
پس له دې چې مرهټان يې کړه پايمال
مــرهټانو تــه يــې پــرېښووه پېغــوره
پښتــانه يــې تــر ابــده کــړه خوشــحال
تــر قيامــت پــورې بــه نــوم دده يادېــږي

د يوولسمې هجري سدۍ په وروستۍ دريمه کې لکه چې د مغل بابر (۹۱۰-۹۳۷ ه ق) کوري اورنګزيب عالمګير ۱۰۶۸ - ۱۱۱۸ ه ق د خپلې پاچهۍ په شمال لويديزه صوبه (کابل پېښور) کې له خپلواکۍ غوښتونکو پښتنو سره په خونړيو جنګو اخته و، ان په دغه وخت کې د هندوستان په جنوبي برخه کې نوموړو مرهټو سره په مدهشو لښکر کښيو هم بوخت و.

د ۱۰۷۵ ه ق کال په پای کې د مرهټو ياغي او سرکښه سرغنه سيواجي بهونسله مغلو لښکرو ماتې منلو ته اړيوست(۲) او د ۱۰۷۵ ه ق کال د ميانې د مياشتې پر اتلسمه د اطاعت د ثابتولو له پره له خپل مشر زوی سنبهاجي سره د هندوستان د مغلي پاچهۍ پلازمينې اګرې ته ورغی، خو هلته ډېر تېنګ نه سو او د ۱۰۷۷ ه ق کال د صفرې په اوه ويشتمه د ملنګانو په جامه کې له خپل زوی سنبها سره دکن ته وتښتېده(۳) دا ياغي مرهټه سرغنه سيواجي د ۱۰۹۱ ه ق کال د لومړی خور پر پنځمه ۵ - اپريل ۱۶۸۰ ع مړ او پر ځای يې مشر زوی ازمور تر بحث لاندې سنبها، د سرکښو مرهټو سرغنه سو او د پلار په دود يې په دکن کې د مغلو په پاچاهۍ سيمو باندې د بريدونو لړۍ جاري وساتله، دغه د مرهټو ياغي سرغنه سنبها د پلار تر مرګ اته کاله وروسته د کابل او هندوستان د مغلي پاچهۍ د لښکرو په لاس کښېووت. لومړی ړوند او بيا وواژه سو (۴).

د ۱۱۰۰ هـ ق کال د محرمې په پنځلسمه يې ورور راما او ددوی د کورنۍ تر شل زياتې ښځمنې د مغلي لښکرو په لاس کښېوتلې. ددغې پېښې تاريخي ماده Chro Nogram داده:

بازن و فرزند سنبها شد اسير ۱۱۰۰ هـ ق (۵)

ددغې تاريخي مادې د موندلو نسبت نامتو بېدل پېژاند ډاکټر عبدالغني پاکستانی ابوالمعاني حضرت ميرزا عبدالقادر بېدل (۱۰۵۴- ۱۱۳۳ هـ) ته کړی دی، دده کتاب په پارسي ترجمه احوال و اثار ميرزا عبدالقادر بېدل کې راغلي دي:

چون سنبهاجي دستګير شد، عبارت ذيل از زبان بېدل جارج ګرديد، با زن و فرزند سنبها شد اسير قطعه تاريخ اخر الذکرزبان زد همه ګرديد و در ماثرالعلما(کذا) ذکراست.(۱۱) (۶).

ددغه رانقل سوی عبارت ماثرالعلما ددغه مخ په څلرم لمن ليک کې ماثر الامراليکلي(۷) او د تاليف نسبت يې صمصام الدوله شهنواز خان عبدالرازق خوافی (۱۱۷۱ هـ ق مړ) ته سوی دی، د نوموړی شهنواز خان د ماثر الامراء اردو ترجمه زما په کتابتون کې سته ما د نوموړی سنبها د زوی ساهوجي هونسله تر عنوان لاندې څېړنه وکتله هلته يې د سنبها او کورنۍ د بند له پاره دغه تاريخي ماده راوړې، خو د موندونکي (مستخرج) نوم يې نه دی ليکلي د ماثر الامراء د اردو ترجمې عبارت دا دی:

وه سنبها جس روز شاهی لشکر مے داخل هور هاتها سزاليلے تخته اورتوپے اس کے سر پرتهے پرچهوتا برا خوش تها. با زن و فرزند سنبها شد اسير ۱۱۰۰ هـ ق. اس واقعے کے تاريخ لے (۸).

د اورنګزيب عالمګير د دربار رسمي وقايع نويس محمد ساقي مستعد خان (۱۰۶۱- ۱۱۳۶ هـ ق) په خپل کتاب ماثر عالمګيري (د تاليف ختم ۱۱۲۲ هـ ق) کې د دغې تاريخي مادې موندونکی عنايت الله ښوولی دی. چې د پلار

اورنګزيب عالمګير په دربار کې د شهزاده اعظم شاه (۱۱۱۹ه ق مړ) وکيل و د دربار نوموړی رسمي وقايع نويس محمد ساقي مستعد خان د ۱۰۹۹ ه ق کال په پېښور کې ليکی دی:

د سنبها او کورنۍ دبند تاريخي مادې ډېرو شاعرانو او اديبانو موندلي دي، خو د پاچا اورنګزيب عالمګير د عنايت الله خان موندلې تاريخي ماده:

"با زن و فرزند سنبها شد اسير" ځکه خو ښه سوله چې له پېښې سره يې مطابقت درلود، ددغې تاريخي مادې موندونکی نوموړی عنايت الله خان د پاچا له خوا و نازول سو او انعام يې ومونده (۹).

۱- پخوا د مهاراشتر ولايت اداري مرکز دولت اباد (پخوانی ديوګير) و دولت اباد له بمبايي څخه ختيز لورته لږ شمال ته کوږ تقريباً يوسل وپنځه شپېته ميله واټن لري انديا سنترل ريلوې لين يې جنوب ته تېرېږي.

۲- په دغه وخت کې د پښتو ژبې نامتو شاعر خوشحال خان د رنتهبور په زندان کې بندي و.

۳- د سيوا د تېښتې کال حافظ هدايت الله له دې قراني ايته را ايستلی دی: ان شانئک هوالابتر) په دغه تاريخي ماده کې ت پر نس شمېرل کېږي.

۴- ددغې پېښې تاريخي ماده ده کافر بچه، جهنمی رفت-۱۰۹۹ ه ق.

۵- په دې تاريخي ماده کې زياتول او کمول نسته. دې ته مطلق تاريخ وايي:

۶- وګ، احوال و اثار ميرزا عبدالقادر بيدل د مير محمد اصف انصاري ارسي ژباړه ۹۹ مخ د کابل چاپ ۱۳۵۱ ش.

۱-د کتاب په غلطنامه ۳ مخ کې دغې چاپي تېروتنې ته هېڅ اشاره نه ده سوې.

- وګ، د ماثرالامراء اردو ترجمه دوهم ټوک ۳۴۵ مخ لاهور چاپ ۱۹۶۹ د پروفيسور محمدايوب قادري ژباړه.

- وګ، د ماثر عالمګيراردو ترجمه ۱۳ مخ د کراچۍ چاپ ۱۹۶۳ ع.

ایا دوهم خلیفه د نو شېروان په وختو کي زوکړی و؟

مولانا کمال الدین حسین (۹۱۰ هـ ق مړ- په هرات کي ښخ) چي په واعظ کاشفي شهرت لري (۱) د هرات له وتلو ملایانو او سترو لیکوالو څخه و تفسیر حسینی (مواهب علیه)، جواهر التفسیر، انوار سهیلي، جامع المتین (د حضرت یوسف قصه) روضه الشهداء) مخزن انشا (صحیفه، شاهي اختیارات. لب لباب معنوی، اسرار قاسمي (نیرنجات) اخلاق محسني اونور... دده له مولفانو څخه دي.

اخلاق محسني یې د ۹۰۷ هـ ق کال تالیف دی" ز اخلاق محسني" یې د ابجد پر حساب د تالیف تاریخي ماده ده. دا کتاب مولف د هرات د هغه وختني مغل پاچا سلطان حسین بایقرا (۸۷۳-۹۱۱ هـ ق) د زوی ابوالحسن میرزا (۹۱۳ هـ ق مړ) په نامه لیکلي او پر څلوښتو بابونو یې وېشتلی دي د کتاب په نه دېرشم باب کي چي " رفع اشرار" یې عنوان دی راغلی دی:

" از امیر المومنین عمر (رض) در کتاب جواهر الامارت نقل کرده اند که ایشان گفتند: وقتی در جاهلیت به تجارت جانب مدائن می رفتم و چهل جامه از بردیمانیی با من بود چون به حوالی مدائن رسیدم. دزدان سر راه گرفتند مراغارت کرده بردها بردند. من به صد محنت خود را به مدائن رسانیدم و به دار خواهی به درگاه نوشیران رفتم چون صورت تظلم من به سمع نوشیروان رسید و بر کماهی حالات من اطلاع یافت. حاجبی را فرستاد تا دست من گرفته مرا به وثاقی فرود او رد وگفت این جاه باش تا دزد را طلب کنند و بردها را بازستانند. من در ان وثاق می بودم و هر روز از مطبع خاص خوانچه طمام ملوکانه می اوردند و پیش من می نهادند و من هر روز بدرگاه کسری

میرفتم و نظاره مراسم مملکت دا دی و رعیت پروری می کردم تا بعد از چهل روز به و ثاق در امدم.
جامه های برد را دیدم نهاده و دستی بریده انجا افتاده و کاغذ چهل تنگه زر سرخ دروی و بران کاغذ نوشته: چهل روز بایستادی تا دزد را بدست اوردند و رخت تو به نزد تو رسید این چهل تنگه مزد چهل روز انتظارتست، چون به ولایت خود رسی ازما شکایت نه کنی..."
د رایت او واقعیت ددغه روایت او حکایت منل ردوی دا ځکه چي دوهم خلیفه حضرت امیرالمومنین عمر فاروق "رض" د ساسانیانو د نامتو او په عدالت مشهور پاچا نوشیروان تر مرګ څو کاله وروسته زېږېدلی دی. په دې تفصیل:
د حضرت عمر "رض" د زوکړې کال:
د مسلمانانو دوهم راشد خلیفه حضرت عمر فاروق"رض" د عمر په باب اختلاف دی.ابن اثیر"ابوالحسن عزیز الدین علي بن محمد جزري (۵۵ه-۶۳۰ ق) لیکلی دی:
"وایي : د حضرت عمر "رض" عمر ۵۵ یا ۶۰ یا ۶۱ یا درې شپېته کاله و ، خو ما ته وروستی روایت یعنې ۶۳ کاله غوره ښکاري ." "۲"
د ابن اثیر ددغې لیکنې له مخې د امیرالمومنین حضرت عمر فاروق "رض" د زوکړې کال باید په روښ سره "دعلي الترتیب " د عیسوي شمسي سنې له ۵۹۱-۵۸۶-۵۸۵-۵۸۳ کلونو سره برابره وي چي په دغو کي د ابن اثیر د انتخاب له مخې ۵۸۳ ع کال د باور وړ بریښي دا ځکه چي حضرت عمر "رض" د (۲۳) ه ق کال د لوی اختر د میاشتې په شپږویشتمه د مغیره ابن شعبه "رض" د فارسي مریي (ابو لولو) فیروزان له لاسه ټپي شوی (۳)او تر درې ورځو ژوند وروسته د دغه کال په ورستی ورځ مړ دی. د (۲۳ه ق)کال وروستی ورځ د زاړه تقویم له مخې (۶۴۴) عیسوی کال د نوامبر له (۶) سره

برابره ده. "شوق" به تاریخ اسلام (۴۰۸مخ ، کي د امیر المومنین عمر "رض" عمر (۶۳) کاله ښوولی دی چې له دې حسابه باید د حضرت عمر "رض" زوکړه په (۵۸۴ ع) کال پېښه وي. محمود شیث خطاب هم په الفاروق الفاید مخ کې د حضرت عمر "رض" د زوکړې کال ۵۸۴ع کال ښوولی دی.

شبلي نعماني (۱۹۱۴ع مړ، په الفاروق (۳۰)مخ او اکبر شاه خان نجیب ابادي (۱۹۳۸ع) په تاریخ اسلامي کي (۲۲۶\۱) مخ د امیر المومنین حضرت عمر "رض" د زوکړې کال په باب لیکلي دي:

"د مشهورو روایتونو له مخې د حضرت امیر المونین عمر فاروق "رض" زوکړه تقریبا تر هجرت څلویښت کاله د مخه پیښه ده.

په شمسي حساب څلویښت قمري کاله په شمسي حساب تقریبا ۳۸ کال نه نیمي میاشتې کېږي دغه وروستی عدد چې د هجري سنې له لومړي کال (۶۲۲ع) څخه و باسو تقریبا (۵۸۴) پاتېږي.

دکتور حسین ابراهیم حسن په تاریخ الاسلام (۲۰۸\۱مخ) کي د ابن اثیر د اسد الغابه في معرفه الصحابه (۵۳\۴ مخ) په حواله لیکلي دي:

"حضرت امیرالمونین عمر "رض" د اسلام تر پیغمبر حضرت محمد صلی الله علیه وسلم دیارلس کاله کشر و".

د حضرت محمد "ص" زوکړه پر ۵۷۱ کاله پیښه ده.

دیارلس کاله چي پر ۵۷۱زیات کړو د حضرت عمر "رض" د زوکړې کال ۵۸۴ عیسوی راوځي.

د ایران نامتو ساساني پاچا نوشیروان په ۵۳۱ ع کال پاچا شوی او تر ۴۸کالو پاچاهي وروسته په ۵۷۹ ع کال مړ دی.

د دغې څېړنې له مخې دا ثابتیږي چې د مسلمانانو دوهم راشد خلیفه امیر المومنین فاروق اعظم حضرت عمر "رض" د نو شیروان تر مرګ څلور،پنځه کاله وروسته زیږدلی دی او داسې ښکاري چي د جواهر الامارت روایت له

خانه جوړې سوې خبرې دي او په اخلاق محسني کي د هغه نقل کول له تحقیق سره بې پروایي ده.

پای لیکونه:

۱. عبیدالله بن ابو سعید الهروي په مزارات هرات (۴۲\۲ مخ) کي د واعظ کاشیفي د مړک کال ۹۰۸هـ ق لیکلی دی.

۲. ابوالغداد عماد الدین اسمعیل د مماه واکمن ۷۲۲هـ ق مړ. پخپل تاریخ (۱۷۴\۱ مخ) کي او د مصر نامتو لیکوال محمد حسین هیکل په "الفاروق عمر" کي د ابن اثیر دغه لیکنه نقل کړېده.

۳. په تحفه العودم (۷۱ مخ) کي د امیر المونین حضرت عمر "رض" د وژونکی لقب بابا شجاع الدین لیکلی دی. په دغه کتاب کي د امیر المومنین حضرت عمر "رض" د تېپي کېدلو او شهادت ورځې سعدي بللې سوې دي.

۴. و: رحمه العلمین (۶ مخ) د علامه محمود پاشافلکي د څېړنې له مخې د حضرت محمد "ص" د زوکړې نېټه (۵۷۱ ع) کال د لومړي خور نهمه ورځ ده خو مشهوره دادده چي حضرت پیغمبر "ص" د لومړي خور پر ۱۲ دنیا ته راغلی دی.

۵. وګ: تاریخ کامل ایران ۷۸-ایران باستان ۱۸۵\۱ مخ او نور...

مامون که هارون؟

ایا رښتیا هم یحیی برمکي د مامون په وختو کې مړ دی؟

حکیم ابوالمجد مجدود بن ادم سنايي غزنوي "رح" د "۵۴۵ ق په شاوخوا کې مړ په غزني کې ښخ" د پارسي ژبې له نامتو شاعرانو څخه. لوی عارف او ستر سالک و، د شعر غټ دیوان لري. حدیقه الحقیقه سیرالعباد الی المعاد. کارنامه بلخ. تحریمه القلم و تجربه العلم مثنوی ګانې او په نثر کې رساله اعتراض مقدمه او مکاتب دده دي. ځینې ځېرونکي طریق التحقیق"چې ځینو زادالسالکین بللي دي" بهرام و بهروز، عشق نامه، عقل نامه "چې مدس رضوي د سنايي اباد په نامه په تهران کې چاپ کړېده" هم د حکیم سنايي(رح) بولي، خو په دې نسبت کې شک سته. ځینې ځېرونکي خو د بهرام و بهروز مثنوي د کمال الدین بنایي هروي "په ۹۱۸ ق کال وژل سوی" د عشق نامې مثنوي د حکیم شفایي اصفهاني "۱۰۳۷ ق مړ" او طریق التحیق د احمد حسم بن محمود نخچواني ګڼي او زیاتوي چې د "بنایي" او "شفایي" په لوستلو کې له سنايي سره تصحیف پیښ سویدی.

د حکیم سنايي په مولفاتو کې د حدیقه الحقیقه مثنوي "۵۳۸ ق تکمیل" ډېر شهرت او قبول تري ددغه کتاب په لسم باب کې یوه پېښه راغلې ده چې عنوان یې دی: "ګفتاردر خون ناحق ریختن-حکایت مامون" دا پېښه داسې بیان سوېده:

چون تبه شد خلافات مامون — ریخت مر خلق را بنا حق خون
کرد برال برمک ان بیداد — که کسی زان صفت ندارد یاد
یحیی بی ګناه را چون کشت — ګشت بروی زمانه تند و درشت
مادری داشت یحیی مظلوم — پیرو عاجز زکام دل محروم

جفت اندوه گشته از بد دهر — عیش شرین بدوشده چون زهر
باز گفتند حال مامون را — عرضه کردن حال محزون را
که دعای بدت همی گوید — ملکت را زوال می جوید
دل او خوش کن و ز حقه بکاه — باز بخواه از عجوزه عذر گناه
رفت مامون شبی ز خلق پنهان — بر کشاده بعد ز جرم زبان
در و گوهر بسی بد و بخشید — راه و سامان کار خود این دید
گفت کای ما در ان قضایی بود — چون قضا رفت، زاری توچه سود؟
بعد از این کارهای باهش کن — از دعای بدم فراموش کن
گر چه یحیی نماند و یافت گزند — من ترا ام بجای او فرزند
من بجای اویم دل خوش دار — حقه رکین و دعای بد بگذار
مادر پیر داد کار بداد — در زمان پیش وی زبان گشاد
گفت: که ای میر! بازده خبرم — من بشخصی چگونه غم نخورم
که اورا چون توبی عوض باشد — درست چون جوهر وعرض باشد
بابزرگی که امدت حاصل — هم نباشی بجای وی در دل
چون تویی با هزار حشمت وجاه — نیست مارا بجای ان دل خواه
چون وی را بگوی: بتوان کرد — که بود مادرش زانده فرد؟"
این چنین لفظ چون درشهوار — یادگار است زان زن بیدار
گشت زان یک سخن خجل مامون — بعد از این خود نریخت هر گز خون

د حدیقې په دغه رانقل سوی حکایت کي دوې خبرې له واقعیته لرې دي:

۱ د پنځم عباسي خلیفه هارون الرشید "۱۷۰-۱۹۳ ه ق" وزیر یحیی برمکي بلخي چا نه دی وژلی. دی د نوموړي خلیفه په زندان کي په خدایي مرګ مړ دی.

د نوموړي يحيى د زوی جعفر برمکي دکوسي. کرسې ابن خلکان" ابوالعباس احمد - ۶۰۸-۶۸۱" په وفيات العيان کي دخپل مشرنيکه نوموړي يحيى برمکي د مړينې په باب داسې ليکلي دي:

" د يحيى د مرګ سبب کومه ښکاره او ټاکلې ناروغي نه وه. پله پسې غمونو او زړتيا لاس سره يو کړ، يحيى يې له منځه يووړ."

ځينو مورخانو دا هم ليکلي دي:
يحيى چي په دې پوه سو مرګ د زندان دروازې ته را رسېدلی دی. يو ليک يې خپل مشر زوی فضل (۱۹۳۵) ه ق زندان کي مړ" ته چې له ده سره بندي و ورکړ چي دده تر مرګ وروسته يي خليفه هارون الرشيد ته ورسوي. ددغه ليک مهم ټکي دا وو: " قد تقدم الخصم الى موقف الفصل و مدعى عليه فى الاثر و الهاکم لايحتاج الى بينه".
ژباړه: مدعې د فيصلې ځای ته ولاړ مدعى عليه په پسې دی او حاکم شاهدانو ته اړ نه دی.
(۳) د يحيى برمکي مرګ ۱۹۰ ه ق کاله محرمې په درېيمه د خليفه هارون الرشيد دخلافت په وختو کي د هارون الرشيد تر مرګ تقريباً درې نيم کاله د مخه پېښ دی. د نوموړي هارون الرشيد زوی اووم عباسي خليفه مامون الرشيد " محرم ۱۹۸ رجب ۲۱۸ ه ق " د يحيى برمکي تر مرګ اته کاله و څو ورځې وروسته د بغداد خلافت ته رسېدلی دی. د هارون الرشيد او مامون الرشيد د خلافتونو تر مينځ د مامون د ورور امين الرشيد د خلافت دوره وه. امين الرشيد د ۱۹۸ه ق کال د محرمې په پنځه ويشتمه په بغداد کي وواژه سو. د خلافت دوره يې څلور کاله او اووه مياشتې او ديرويشت ورځې وې.
دا چي د حديقې په زياترو خطي او چاپي نسخو کي د برمکي وژونکی مامون الرشيد ليکلي دي داړو.

هېڅ چې یې د سهي کولو او سمولو د لاوري نه ده کړې. د نسخه لیکونکو او چاپوونکو د امانتدارۍ ډېره مننه. خو پس له دې چې ځوک حدیقه الحقیقت چاپوي. بنه به دا وي چې د مامون پر ځای هارون ولیکي دا اړونه نه وزن ته تاوان پېښوي او نه قافیې ته.

هارون او مامون دواړه د " فعلان" پر وزن دي او دا دواړه نومونه چې د قافیې د کلمې په توګه راسي، د دواړو روی " ن" او ردیف " واو" دی. دواړه کلمې متحدالروی مردفه قافیه جوړوي. زما په خیال دا بې ازاره اړونه به یو څو د حدیقې روایت وحکایت واقعیت ته نژدې کړي او بل به د حکیم سنایي غوندې پیاوړي شاعر وینا څه تهذیب شوې وي، د " څه قید مې له تهذیبه سره ځکه ولیکه چې ایراني ادیب پوهاند مدرس رضوي د حدیقې په پورتني حکایت کې د یحیی برمکي مورته د هارون الرشید تګ د دوو بېلو پېښو ګډون بولي، دی زیاتوي:

مامون الرشید د خپل وزیر فضل بن سهل " چې په ۲۰۲ هـ ق کال په سرخس کې وژل سوی دی".

مور ته د پاتا له پاره ورغلی او هغې ته یې ویلي وو: " د فضل پر ځای اوس زه ستا زوی یم".

هارون الرشید پخپله د یحیی مور ته نه دی ورغلی بلکې یو خط یې هغې ته د تسلیت له پاره ورلېږلي دي چې د هغه خط جواب د یحیی مور نه بلکې ددې مړور د جعفر کونډې " عتابې" په خپل قلم ورته لیکلی دی

ایا په آل تمغا کې آل د اولاد معنا لري؟

آل تمغا توصیفي ترکیب دی، په دې ترکیب کې پښتو په څېر صفت " آل" تر موصوف " تمغا" وړاندې راغلی دی، د آل او تمغا معناوې دا دي:

آل: په پښتو قاموس ۲۷/۱ مخ کې د سره (سرخ) په معنا کښلی دی، آل په دغه معنا په ظفر اللغات ۵۲ مخ پښتو ژبه ۹۷/۱ مخ او پښتو- پښتو تشریحي قاموس ۶/۱ مخ کې هم شته، د خوشحال خان (۱۰۰) هـ ق مړ په یوه بیت کې آل د سره په معنا داسې راغلې ده:

چې مې اوښکې هسې ال شوې
دواړه سترګې مې سرې لال شوې

(مرغلرې "۲۸۳" مخ)

په پورتني بیت کې آل کلمه ارواښاد لوی استاد علامه حبیبي د مرغلرې د ۲۸۲ مخ په لمن لیک او ښاغلي یار محمد خان مغموم خټک په خوشحال فرهنګ ۲۲/۱ مخ کې په سره او سره رنګ معنا کړېده، ارواښاد استا کامل مومند په کلیات خوشحال خان خټک ۲۴۲ مخ کې پر سره او سور رنګ سربېره یو ډول شراب هم آل بللي دي، ښاغلي مغموم خټک د نوموړي خوشحال فرهنګ په دوهمه برخه کې بیا آل راوړې او د یوه ډول شرابو معنایې پر زیاته کړېده، د آل دغه معنا د سعید اشرف مازندراني په دغه پارسي بیت کې راغلې ده:

لبش گلناري از لعل بتان بوسه ساغر
جمالش چهره ای از آل شیرازی که میدانی

سلیم طهرانی د ال پر ځای د شراب کلمه کار کړیده داسې:

سلیم معتقد نظم خواجه حافظ باش
که نیشه بیش بود با شراب شیرازی

زما "رشاد" گمان دا دی چې د شیراز شراب به په رنګ سره وو او له دغه امله به يې نو د آل په نامه يادول ، خو زما گمان د بهار عجم دا لیکنه د باور پولې ته رسوي:

در تمام ولایت ایران رنګی راکه از ګل کاژیره میکشند آل ګویند وآن مخصوص است به شیراز که بهترین تمام ولایت ایران در شر از رنګ آل میسازند و شراب شیراز نیز در آن شهرت دارد.

آل کلمه په نورو پارسي لغتنامه کې هم په سره او سره رنګ معنا شوېده او د سراج الدین علیخان ارزو (١١٦٩ هـ ق) مړ په دې بیت کې هم دغه معنا لري:

بر سرما تیره روز ان یار شنجونی زده است
در بر او چون شفق دیدم قبای آل را

خو وارسته سیالکوټي په مصطلحات الشعرا (٢٠ مخ) د (١١٨٥ هـ ق) تالیف کې راوړي دي:

پخوا آل دسور بخون په معنا و، وروستنیو د مطلق سره په معنا کار کړیدی، لکه شراب آل، چهره آل، جامه آل، گل آل او ....

په برهان قاطع، مصطلاحات الشعرا او شمس اللغات کې چې آل د پاچا د مهر په معنا کښلی دی. دغو ښاغلو مولفانو د موصوف تمغا معنا له صفت آل څخه اخیستې ده. مصطلاحات الشعرا مولف د " منیر" د " کارستان" دا فقره په سند کې راوړې ده: برنسب نامه اهل سخن آل میزنم

دلته مهر چې آل موصوف دی، محذوف مقدر دی

او د شمس اللغات مولف ته دا گمان د تراري قهستاني (۷۲۰ ه ق) مړ له دي بیته پیدا دی:

نشستند و فرمان نهادند آل
که آن است نقش خجسته بفال

پدغه بیت کې آل د هغه فرمان صفت دی چې سور مهر به پرې لګېدلی و.

زموږ د کابل پارسیوانان بلې یا اور ته الو وایي په دوی کې متل دی:

" ده زمستان اَلوَ به از پلو"

په برهان قاطع کې د (۱۰۶۲ ه ق) تالیف کې الاو الاو د هغه اور په معنا راغلی دی چې سرې لمبې ترې جګېږي د برهان قاطع حاشیه لیکونکی نامتو ایراني محقق ډاکتر معین په لمن لیک کې الاو ته د لمبې معنا کښلې ده او دا بیت یې د شاهد په توګه راوړی دی:

بر اوج گنبد گردون از آن بتابد هور
که یافت از تف قندیل مرتضی الاو

په برهان قاطع کې يې الاوه د نغري په معنا راوړې ده چې هلته اور بلېږي.
په نعنيوبي ژبه (al) اور ته وايي، په کردي ژبه لمبه الاو بولي. آل په کردي کې د سره په معنا دی او آل+يون سور کېدلو ته وايي.
د آل او الاو تر منځ پر لفظي نزديکيت سربېره معنوي اړيکې هم د مجاز په توګه سته او له لمبې او اور سره سور والی لازم دی. پته دې نه وي چې په غياث اللغات د (۱۲۴۲ هـ ق) تاليف کې آل دا سره په معنا پارسي لغت بلل سوی دی. خو په ترکي لغت ۷۶/۱ مخ کې آل د سره معنا جغتايي ترکي لغت بللی دی او ليکلي يې دي: (په چغتايي ترکي کې د آل يوه معنا سور او سور رنګ دی. په نورو ترکي لغتنامو کې هم د آل کلمې دغه معنا خوندي ده. آل چيچک په ترکي کې د سره ګل په معنا دی په تاتاري ترکي کې هم سور آل بولي.
د عثماني ترکي ژبې شاعر محمد عبدالباقي (۹۳۳-۱۰۰۹ هـ ق) کلمه د سره په معنا په دې بيت کې راوړېده.

اشجار باغ خرقه تجريد کير ديلو
باد خزان چمن ده آل آلدی چناردن

ژباړه:
د بڼ ونو د تجريد ګودړې په خان کړېده. د مني باد په چمن کې د چنار سرې پاڼې شکولي دي.
د زړې ترکي ژبې په لغتنامه (۲۲ مخ) کې يې د آل لغت بله معنا سور وربښمين ټوکر کښلی دی چې يې موږ الوان بولو. البته زموږ الوان وربښمين نه دی کنډکين (نخي) ټوکر دی. پښتانه سره رنګ ته الواني رنګ هم وايي.
نوموړي ډاکتر معين آل کلمې ته د برهان قاطع د (۲۸۳ مخ) په لمن ليک کې دا هم کښلي دي. په سنسکريت ژبه کې يې سور رنګ (arusa) باله. ما(رشاد) په

سنسکریت کې دغه کلمه د سره په معناونه موندله. البته پر (aru) کلمې ور پېښ سوم چې په سنسکریت کې یې بوریا غنم رنګ ته ویل په وروستی سنسکریت ژبه کې (الی) د پېغلې یا مینې (معشوقې) په معنا له (aru) سره یې اړیکې نه ښکاري، دا ځکه چې د هندوستان په سکنیو کې غنم رنګ په ښایستو کې شمېرله کېږي، خو په ویدا کې arusa د سره رنګ په معنا سره په ځینو فرهنګونو کې دا هم لیکلی دی چې په هندي ژبه کې (آل) لورندو ته وایې لورند په پارسي ژبه کې روناس روبین او په اوسني هندي ژبه مجښه بولي. ددغه بوټي له رېښو او ښاخو څخه سور رنګ جوړېږي، جرمني ورېښم او ټوکران په رنګوي.
آل کلمه د سره په معنا روسي ژبې ته هم تللې ده. د روسي ژبې د استمولوژي په لنډ فرهنګ (۲۲) مخ کې لیکلي دي (a biu) د (alay) کلمه زړې روسي ژبې له ترکي څخه اخیستې ده او سره رنګ ته الی ویله کېدله د روسي ژبې مفصل استمولوژي فرهنګ هم دا استفاده منلې ده. روسان سور ګل (مذکر) ybemok albiu او سره غوا (مونث) aAaq kqpeba بولي. په روسي ژبه کې (alema) د سور کېدلو معنا لري. یوې روسي لیکوالې د خپلې روز نامچې د ۱۹۴۱ ع کال د اګست د شپږویشتمې ورځې په بیان کې راوړي دي:

ژباړه: خوونې د منې (خزان) لپاره تیارې سوي دي. په زرینو او سرو جامو یې ځانونه سینګار کړي دي. په پارسي فرهنګونو کې د آل کلمې نورې معناوې هم کښلې دي لکه:

۱- سکام د کردې ستنې.

۲- یو راز کب (ماهي) دی چې پر بدن باندې د روبي په څېر کردې سرې تپلې لري.

۳- دیوې روې (بلا) نوم دی چې وایي تازه لنګو ښځو ته راځي، د کابل پارسیوانان یې مادر آل بولي، خرافاتي ښځې وایي:

د روې مخ تک سور وي.
په عربي ژبه کې آل د اولاد او ژړې (سراب) معناوې لري.
په ترکي ژبه کې د آل بله معنا چل چم، دروه او تېرایستنه ده مصدره څخه د واخله په معنا د آمر صیغه ده.
په برهان قاطع کې چې آل په ترکي ژبه کې د پاچهانو د مهر په معنا راغلی دی سهي خبره نه ده، په آل تمغا ترکیب کې یې د موصوف معنا له صفته اخیستې ده.

تمغا:

په پښتو ژبه کې هغه داغ یا نښه تغمه بولي چې د لښتې یا متروکې (غمچنې) د وهلو په اغېزه پر بدن پاته وي، زموږ د زماني ځلمي شاعر عبدالغفور لېوال جمړ یانې ویلي دي:

د زېښلي سباوون پرپستو شونډو
د ګلپېغلو شونډې بیا تغمې، تغمې دي

د مغول پاچا اورنګزیب (۱۰۶۷-۱۱۱۸ هـ ق) د زماني شاعر خواجه بنګښ د حضرت علي (رض) په ستاینه کې ویلي دي:

دوباره به چا ژوندی لیدلی نه وي
چې خوړلې یې دده د لاس تغمه ده

دلته له تغمې څخه مراد هغه اله ده چې تغمه یې د وهلو اغېزه وي، دې ته په مرسل مجاز کې د موثریت علاقه وایي. د تغمې کلمې مقلوب تمغه ده چې اوس په پاکستان، شمالي هندوستان او سرحدي پښتو کې د نښان او بادرۍ په معنا

کارېږي. دا يې نوې معنا په زړه ترکي ژبه کې تغمه د مهر په معنا وه او (تغمه چې) هغه څوک و چې د پاچا یا امیر مهر به يې ساته چې په پارسي يې مهردار بولي په هغو ایغوري سندونو کې چې پر ۱۴۳۹ ع – ۸۴۳ هـ ق کال لیکلی او په هرات کې موندل سوي دی راغلي دي:

۱ وزیر لیق انگر بردی، تمغه اجاغ:
ژباړه: ده ته يې د وزارت مهر او عزت منصب ورکړ.

۲ کونی بولسبه، قلقی بولور تمغا چي:
ژباړه: که دې منصب و، مهر دار به ځینې جوړ شي.

تمغه کلمه د تمغا په لیک دود پارسي ژبې ته هم راغلې ده، صایب تبریزي ویلي دي:

داغ رسوایی خدا داده است منصور مرا
هست تمغای تجلی لاله طورمرا

ظهوري ترشیزي ۱۰۵۲ هـ ق مړ ویلي دي:

جنس سر چار سوی شهرت نشود
خطی که بر آن نقطه تمغای تو نیست

د تمغا معنا ته په ځینو ملکو او ځینو وختو کې یو راز اتساع پېښ دی. نورې او نوې معناوې يې دا دي:

۱ هغه محصول چې د سوداګرۍ په مالونو اخیستل کېده ابو طالب کلیم ۱۰۱۶ هـ ق مړ د اګرې اکبر آباد په ستاینه کي ویلي دی:

خواجه نصیرالدین طوسي ۶۷۲ هـ ق مړ له وختو رواج سوی دی وایي:
دایران د مغول پاچا غازان خان ۶۹۷- ۷۰۳ هـ ق په وختو کې لېمه سوله په ښارونو کې له منځه ولاړه. د فارس پاچا شاه طهماسب صفوي ۹۳۰- ۹۸۴ هـ ق تمغا محصول بېخي لغوه کړه، خو په هندوستان کې د مغول پاچا جلال الدین اکبر
۹۶۳- ۱۰۱۴ هـ ق وزیر ابوالفضل ناګوري ۱۰۱۱ هـ ق وژل سوی په ائین اکبري ۲۳۶ مخ کې د محصول په معنا دتمغا مفهوم څه نور ښودلی دی، ده کښلي دي:
در هر ملکی جز کشت و کار از مال مردم چیزی خواهند و ان را تمغا گویند.

۲ هغه ټاپه چې د محصول تر اخیستلو وروسته به یې د سوداګر پر مال وهله دا هم یو راز مهر دی.

۳ پاچاهي فرمان، او اله هروي ویلي دي:

روز تفضل سعادات
تمغای قبول حق بطاعات

۴ هغه داغ چي د سرکاري اسانو او اوښانو په کوناټیو به یې واهه، سعید اشرف مازندراني ویلي دي.

برګ لاله ست که فتاده در اغوش نسیم
بر سر هر کفش داغ نشان تمغا

دا هم یو راز مهر و.
زموږ د زمانې هندوستاني لیکوال سیدسلیمان ندوي په لغات جدیده ۱۴۶ مخ کې لیکلي دي:
دمغه کلمه په عربي ژبه کې د مهر او نښان په معنا عربي شوې معربه کلمه ده،
خو په نزهه المشاق فی تاریخ بهر والعراق کې د التمغات په بڼه د تمغا کلمې جمعه د ۶۸۸ ه ق کال په پېښنو کې داسې راغلې ده:
" علي الذين الحظایري ضامن التمغات د ۶۸۸ ه ق کال د څلورمې خور په شلمه په بغداد کې د خیانت په ګناه ووژل سو.

آل تمغا:

د مغلو په پاچاهیو کې دولتي مهر څلور ډوله و. دا ویش د هغو رنګونو له مخه سوې چې مهرونه به په رنګېدل او په فرمانونو او احکامونو لګېدل، هغه څلور ډوله تمغاګانې دا دي:

۱ -آل تمغا: سور ۲- کوکه تمغا: شین مهر ۳- قره تمغا: تور مهر ۴- التون تمغا: زرین، طلایي مهر.

د روسیې نامتو محقق او ختیځ پوه بارتولد (۱۸۶۶- ۱۹۳۰) په ترکستان نامه ۲/ ۸۰۵ مخ کې دوه رازه تمغاګانې راوړې دي، هغه کښلي دي:
د متنونو له لوستلو څرګندېږي چې خانانو دوه ډوله مهرونه (تمغاوې) کارولې، یوه ته یې آل تمغا وایه چې د سره مهر معنا لري او بل ته یې کوک تمغا ویله چې د شنه مهر معنا لري. په پخوانیو متنونو کې د آل تمغا اصطلاح ډېره لیدله کېږي.
معین الدین محمد زمچي اسفزاري ۹۰۲ ه ق د روضات الجنات فی اوصاف مدینه الهرات د ۸۹۷- ۸۹۹ ه تالیف په ۲۱۵ مخ کې لیکلي دي:

جدا علی ابن اصف پناه عالیجاه قاضی شمس الدین محمد از قصبه روزن بر حسب ال تمغای سلطان محمد خدا بنده ۷۰۳-۷۱۶ ه ق اقضی القضات ممالک بود.

حاشیه لیکونکي سید کاظم امام په لمن لیک کې ورته کښلي دي:

آل تمغا په مغولي ژبه سره مهر ته وایي ځکه چې آل سره او تمغا د مهر معنا لري آل تمغایو څلور کنجه مهر وچې پر پرلیفونو (فرمانونو) حکمونو او لیکونو به یې په سره رنګ لګوه که به دا مهر د سرو زرو د طلا په اوبو لګېدلی و. التون تمغایي باله ځکه چې التون په ترکي ژبه سرو زرو ته وایي که به دامهر په توره سهي لګېدلی و قره تمغایي باله ځکه چې په ترکي ژبه کې قره تور ته وایي.

د حضرت محمد (ص) ګور د مسلمانانو قبله نه ده او زمزم د کوثر چينې ته نه ويل کېږي

Tikam Ramnami په هندوستان کې د ځينو مغولي شهزداګانو او شاهانو دمعاشقو په باب يو ناول کښلی دی چې **Magauls Magni :feecnt** نومېږي، ددې ناول سريزه ۱۹۶۸ ع کال د دسمبر ۱۶ ، ۲۵ قوس ۱۳۴۷ ش په فرانکفورت جرمني کې کښل سوی او کتاب يو کال وروسته پر ۱۹۶۹ ع کال د هندوستان دبمبي په چاپخانه کې چاپ سوی دی، دا ناول په پای کې يو لغتنامه هم لري چې له ۳۰۶ مخه څخه تر ۳۱۶ مخه پورې په لسو مخونو کې ځای سوېده، په دغه لغتنامه **Glossary** کې مولف د مسلمانانو د قبلې په باب داسې ليکلي دي:

Qibla:

Tred place in Madina where prophet Mohammad is buried, this word is also used for very reverend person.

ژباړه: قبله په مدينه منوره کې يو مقدس ځای دی، هلته د مسلمانانو پيغمبر محمد (ص) خښ دی، دغه لغت د ډېرو مخورو اومعتبرو خلکو له پاره هم کارېږي.

مسلمانان په دې پوهېږي چې **Tikam Ramnomi** د دوی د قبلې په تعريف کې تېروتلي دي د ناول نا مسلمانه لوستونکي هم بايد د نوموړي مولف دې تېروتنې ته ځيروي او په دې وپوهېږي چې قبله عربي کلمه ده، هرې خوا ته چې د چا مخ وي د لغوي معنا له مخې يې هغه قبله ده. د پارسي ژبې نامتو شاعر صايب تبريزي (۱۰۸۰) هـ ق مړ ويلي دي:

هر ګروهی قبله ای دارند، ارباب نیاز
قبله حاجت روای ما دل چاکست و بس

په اصطلاح کې کوم لورته چې مسلمانان لمونځ کوي، هغه خوا خپله قبله بولي د مسلمانانو قبله کعبه ده چې په مکه مکرمه کې واقع ده، نه په مدینه منوره کې، نوموړي صایب تبریزي ویلي دي:

هر سو مرو ای دیده که چون از حرکت ماند
رو در حرم کعبه بود قبله نمارا

برنی یاده شوې کعبه په قران عظیم الشان کې د بیت الحرام او مسجد الحرام په نومونو یاده شوېده. د مسجد الحرام کعبې لورته په لمانځه کې مخ ګرځول پر مسلمانانو باندې په دې ایت فرض سوی دی:

ژباړه: نو وګرځوئ خپل مخ د مسجدالحرام کعبې په لورې او په هر ځای کې چې اوسې، نو تاسې وګرځوئ خپل مخونه په لمانځه کې په لور د هغې کعبې.

پښتانه مفسر د کامې مراد علي صاحبزاده (رح) کښلي دي:
دغه ایت د هجرت په دوهم کال د رجب د میاشتې په وسط د دوشنبې په ورځ ماسپښین د مدینې منورې په مسجد بني سلمه کې نازل سوی دی چې اوس یې مسجد القبلتین بولي.
د کعبې شریفې په باب په سراج الحج کې داسې راغلي دي:

کعبه يا بيت الله د مکې هغې مقدسې کوټې ته وايي چې حضرت ابراهيم خليل الله د خدای تعالی(ج) په حکم پخپلو لاسو جوړه کړېده... د ټولو اهل اسلامو قبله هم هغه ده يعنې هغې ته په لمانځه کې مخ کوي او سجده کوي. مسلمانان په دغې قبلې يا (کعبې) طوافونه هم کوي.

مدينه منوره چې هلته د مسلمانانو پيغمبر حضرت محمد(ص) ښخ دي د مکې مکرمې شمال ته پرته ده، ځکه نو په مدينه منوره کې مسلمانان د جنوب لورته لمونځ کوي يعنې قبله يې د مکې لور ته ده او په مکه کې چې مسلمانان لمونځ کوي له څلورو خواوو مخ پر کعبه درېږي.

نوموړي **Tikam Ramnami** د خپل کتاب په لغتنامه **Glossary** کې د زمزم په باب داسې کښلي دي:

Zum Zum:

Saered water of the chernal stream of Khawsor of the paradise of Mohammadans.

ژباړه: زمزم هغه مقدسې اوبه دي چې د مسلمانانو په جنت کې د کوثر له جاويدانې چينې راوځي.

دلته له مولف څخه د زمزم او کوثر چينې ګډې شويدي، دی په دې نه دی پوهيدلی چې د زمزم دعقيدې له مخې کوثر چينه د جنت په دروازه کې واقع ده، د واصل روښاني په ديوان کې حاجي او زمزم کلمې د مراعات النظير په ډول داسې راغلي دي.

د ګمان له زنګي زړه په سينه تور دی
حاجي هر څو سينه وللې په زمزم ده

د زمزم په باب په پښتو قصص القران کې داسې کښلي دي:

بي بي هاجرې (د حضرت اسماعیل مور) اووه کرتې د صفا او مروه په منځ کې منډې را منډې ووهلې... په فرمان د الله پاک جبرائیل (ع) راغی. مقام د زمزم یې په وزر یا پښه وواهه، له هغه ځایه اوبه ښکاره سوې یا بې واسطې د وزر وهلو الله پاک د اسماعیل له قدمونو سره اوبه راوختکولې، په اووم کرتې چې دغه وخت چې بي بي هاجره د مروه دېرې ته را رسېدلې وه چې وی کتل نو د اسماعیل (ع) سره یې اوبه په نظر راغلی فی الحال په دغو اوبو پسې راغله. د اوبو نه ګیر چاپېر غاړه یې وتړله، اوبه یې له بهېدلو نه بندې کړې، دوی به دا اوبه د زمزم ځښلې او الله پاک په خپل قدرت سره دا اوبه د دوی د خوراک، ځښاک دواړو لپاره کافي وګرځولې.

په پارسي قصص القران کې هم پورتنی مطلب کټ مټ راغلی دی.

په بدایع الزهور فی وقایع الدهور کې د زمزم تسمیې په باب داسې کښلي دي:

اذا سمعت هاتضا یقول ارجعی انبع الله لک الما فرجعت فوجدت الما قد نبع بین اقدام اسماعیل و هویفور ویسیع فخافت هاجره منه فقالت زم زم یا مبارک حتی امسک عن جریانه فلذا سمیت زمزم.

ژباړه: هاجرې د هاتف غږ واورېده چې ویل یې: " ستنه شه خدای ستا لپاره اوبه را وختکولې". هاجره چې د اسماعیل د پرونې ځای ته ستنه سوله که ګوري چې د حضرت اسماعیل (ع) له پښو سره چینه پیدا سوېده، اوبه یې خوټکېږي او شاوخوا ته تیتېږي، دا و بېرېدله چې د چینې اوبه به په شګو کې ورکې شي نو یې اوبه ته وویل: زمزم یعنې ځئ مه. ځئ مه اوبه ددې په وینا هلته تم سولې او له دغه امله نو ددغې چینې او د هغې د اوبو نوم زمزم سو.

یو نبوي حدیث هم ددې نومونې تسمیې ملاتړ کوي، وایي حضرت پیغمبر (ص) ویلي دي:

رحم الله ام اسماعیل لوانها لم نقل زم زم یا مبارک فکانت زم زم علینا جاریه.

ژباړه:
خدای دې د اسماعیل پر مور ورحمېږي که دئ د زمزم چینې ته زمزم نه وای ویلی، اوس به زمزم یو بهانده چینه وای.
په " بین التاریخ والاثار" نومي کتاب کې هم د زمزم بیان راغلی دی او هلته کښلي دي:
د مکې مکرمې پخوانی نوم وادي اجر و، اسماعیل او مور یې چې ابراهیم(ع) دغې ناوې ته راوستل د دوی د تکریم لپاره لوی خدای د زمزم چینه پیدا کړه.
په سراج الحج کې راغلي دي:
اننګې د کعبې د غلاف د کعبې د دېوال سر موړه ...
بیا د زمزم کوهي ته لاړ سه، قبلې طرف ته مخ کړه ودرېږه او د زمزم اوبه په مړه ګېډه په درېو دمو سره ښه طرح وڅښه او زیاتې اوبه پخپل بدن باندې واچوه.
اوس هم چې حاجیان له مکې مکرمې څخه خپلو ټاټوبو ته ستنېږي،یو څه د زمزم اوبه د سوغات په توګه تبرکاً ور سره راوړي.

John. B. Nos پخپل کتاب Man s Religions کې د زمزم د موقعیت په باب لیکلي دي:
د زمزم څاه د کعبې له ودانۍ څخه څو ګامه لرې ده (وګ د مکې د ښار بحث) دا و زمزم چې د کعبې (بیت الحرم) په غولې کې د کعبې او صفا تر منځ د یوې چینې نوم دی. اوس راځو د کوثر څېړنې ته:
په یوه نبوي حدیث کې راغلي دي:
" بینمانا اسیر فی الجنه اذا انا بنهر حافتاه قباب الدرالمجوف قلت ما هذا یا جبرئیل"

ژباړه: کله چې زه په جنت کې رهي وم يوې ويالې ته ورسېدم چې پر غاړو يې د ډډو (منځ تشو) مرغلرو قبې وې. ما له جبرئيل څخه پوښتنه وکړه: دا څه شی دی؟ ده په جواب کې راته وويل: دا کوثر دی چې خدای (ج) تا ته در بخښلي دي، ددغې ويالې خټې خاص (سپېڅلې) مشک دي.

مولوی غياالدين رامپوري په غياث اللغات کې دا هم زياته کړېده:

د کوثر وياله خو په جنت کې ده مګر حوض کوثر تر جنت د باندې دی او د کوثر چينه له دغه حوضه را خوټکېدلې ده.

په يوه نبوي حديث کې د حوض کلمه هم راغلې ده: انا فرطکم علی الحوض.

ژباړه: فرط د فا او را په زورونو په عربي ژبه کې هغه سړي ته وايي چې تر کاروان د مخه مزله ته د مسافرو د خوراک، څښاک د تيارولو لپاره لېږل کېږي، حضرت پيغمبر (ص) خپلو ملګرو صحابه ووته وويل: زه ستاسې فرط يم او په حوض د کوثر باندې به ستاسې لار څارم.

انګريز ختيځ پوه ډاکټر والتربيليو په پښتو انګريزي ډکشنرۍ کې د زمزم او کوثر معناوې داسې کښلې دي:

زمزم - Magnificent Maghull (زمزم د هاجرې څاه ده، په مکه کې).

کوثر - Name of a well in Paradise (کوثر په جنت کې د يوه څاه نوم دی).

لمن ليکونه:

۱- وګورئ د فوايد موضوع القران پښتو ترجمه ۱۰۸/۲-۱۰۹ نمونه د کابل چاپ ۱۳۴۸ هـ ش دوهم چاپ.

موضوع القران د حضرت شاه ولي الله محدث دهلوي (۱۱۱۴-۱۱۶۷ هـ ق) د افتح الرحمان ترجمه القران اردو ترجمه ده چې د مولف دريم زوی مولينا عبدالقادر (۱۲۳۰ هـ ق مړ) کړی او د ديوبند ددارالعلوم استادانو شيخ الهند مولانا محمد الحسن (۸- ۱۳۳۹ هـ ق مړ) اومولانا شبيراحمد عثماني څه اضافي او حاشيې پر کښلی دي.

۲- وګ: تفسير يسير (پښتو) لومړی ټوک **۵۶** مخ، دهلي چاپ **۱۳۳۵** هـ ق (دوهم چاپ).
۳- وګ: سراج الحج دميرزا دوست محمد پېښوری تاليف ۱۷ مخ **۱۳۲۹** هـ ق (۱۹۱۱ ع) چاپ، لاهور.
۴- وګ: پښتو قصص القران د روح الله تاليف ۱۱۲-۱۱۳ مخونه د پېښور چاپ او د شيخ الاسلام کتاب، ديارلسم جز.
۵- وګ: پارسي قصص القران دصدرالدين بلاغي تاليف **۵۴-۵۵** مخونه د ايران چاپ ۱۳۳۰ هـ ش.
۶- وګ: بدايع الزهور فی وقايع الدهور د شيخ محمد بن احمد بن اياس الخفي تاليف ۷۱ مخ (د پاکستان چاپ)
۷- بين التاريخ و الاثار د عبدالقدوس الانصاري تاليف ۱۹-۲۰ مخونه د بيروت چاپ ۱۹۶۹ ع.
۸- وګ: په صراح- مختار الصماح- او منتهي الارب کې د کثر ماده- او په المنجد او معجم العربي الحدث کې د کوثر کلمه.
۹- وګ: تفسير القادري شرح صحيح البخاري ۶/ ۱۰۸ مخ- مشکوه المصايح ۴/۱۶۰مخ اشقه المعات ۴/۴۰۴ مخ.
۱۰- وګ: ځيني مفسران وايي: له انا اعطيناک الکوثر څخه دغه وياله مراد ده چې په جنت کې بهيري او ځينې بيا په دغه ايت کې راغلی کوثر په ډېر خير سره معنا کوي (وګ، پښتو تفسير يسير ۹۲۸/۲ مخ.
- د فوايد موضع القران پښتو ترجمه ۱۰۳۲/۶- فتح الرحمان بترجمه القران ۷۲۰- تفسير يعقوب چرخي ۱۸۳ تنوير القياس عن تفسير ابن عباس ۴۶۲۰ مخ او فو...
۱۱- په فوايد موضع القران کې ليکلي دي: دغه حديث د تر درجه لري.
۱۲- تفسير القادری شرح صحيح البخاري ۱۱۲/۶مخ

کاکړ که غلجي؟

موږ د دیرلسمې هجري قمري سدۍ په نومړۍ نیمایي کې د معلومو کندهاري شاعرانو او لیکوالو په لړ کې دوه تنه شمس الدین نامي پېژنو چې مشخصات یې دا دي:

۱- د پښتو دیوان تښتن شاعر شمس الدین چې پر ۱۲۳۸ هـ ق کال یې خپل دیوان بشپړ کړ او په خاتمه کې، یې دغه مطلب ته داسې اشاره کړېده.

د هجرت کلونه څه وو؟
زر دوه سوه دېرش اته وو

دغه شمس الدین په خټه کاکړ دی. ده ویلي دي:

شمس الدین کاکړ په څه بې تمیز نه وي؟
چې بدل یې د ننګ شال کړ په شړۍ
(چاپي دیوان ۳۱)

شمس الدین کاکړ د کندهار د کولچابات نومي کلي اوسېدونکی و. دغه کلی د کندهار د احمد شاهي ښار جنوب شرق لور ته تقریبا اته کیلو متره لیرې پروت دی. دی وایي:

شمس الدین ګل دی په کندهار کې
د دښمنانو په نظر خار دی

(چاپي دیوان ۱۵۷مخ)

يا

لکه لعل په اېرو کې وي بې قدره
هسې پروت دی شمس الدين کولچابات

(چاپي ديوان ٣٢)

د شمس الدين کاکړ ديوان په ١٣٣٣ هـ ش کال په کابل کې پښتو ټولنې چاپ کړی او ښاغلي عزيزالله خان واصفي مقدمه پر کښلې ده. ددغه چاپي ديوان د بيتونو شمېره تر پنځسو زرو اوړي. (١)

٢- د مسجع نثر ليکوال د څلورو پښتو مذهبي کتابونو مولف شمس الدين خان په ختهه غلجی ښيي(٢) دده يو کتاب چې خلاصه المريدين نومېږي او د شمس الدين کاکړ د ديوان تر بشپړولو اتلس کاله د مخه پر ١٣٢٠ هـ ق کال کښل سوی دی پر ١٣٤٤ هـ ش کال د کابل پوهنتون له خوا د کابل د پوهنې مطبعه کي چاپ او خپور سو.

ژبه يې پښتو ده د عرفان او تصوف مسالې يې څېړلي دي. مقدمه يې چې په ديرلسو مخونو کې ځای سوېده د کابل پوهنتون د ادبياتو د پوهنځي وتلي اومنلي استاد ښاغلي پوهاند مير حسين شاه کښلې ده. د دوو نسخو مقابله سمونه او اهتمام يې (اوسني ډاکتر) ښاغلی بسم الله خان ځيرمن کړی دی. (٣)

په خلاصه المريدن کې مولف يو ځای کشکنخودي بللی او بل ځای يې ځان ساکن وطن کشکنخود ښوولی دی (٤).

کوشک نخود د پخواني کوشک الرخج، د کندهار او ګرش " دميرزايانو ګرشک" د لارې پر سر د يوې سيمې (ياولسوالۍ) نوم دی. کوشک نخود د کندهار د احمد شاهي ښار څخه لويديز لورته تقريباً اويا کيلومتره واټن لري.

ښاغلی پوهاند مير حسين شاه د خلاصه المريدين په مقدمه کې ددغه کتاب مولف شمس الدين کاکړ بللی دی. په پښتانه شعرا لومړی ټوک او د شمس الدين کاکړ د ديوان په مقدمه (يا- خاتمه) کې يې هر څه معلومات چې د شمس الدين

کاکړ په باب موندلي دي هغه يې د خلاصه المريدين په مولف شمس الدين پورې تړلي دي او دې ته يې نه دی پام سوی چې د پښتنو په معمولو نسبي شجرو کې کاکړ د غرغښتيو يوه پښه ده او غلجي په بېټنيو پورې نښلي.

د مقدمې بله د تامل خبره داده چې نوموړې مقدمه ليکونکي ليکلې ده:

" ډېر احتمال لري چې دی (شمس الدين کاکړ) خپل وطن ته د (هندوستان له سفره) له بېرته راتګ وروسته په کشکنخود کې وفات او هلته ښخ شوی وي". مونږ وينو چې د شمس الدين کاکړ په درست ديوان کې سره د دې چې د خلاصه المريدين تر تاليف اتلس کاله وروسته بشپړ سوی دی يو وار هم د کوشک نخود د (کوشک الرخج) يادونه نه ده سوې.

- ښاغلي زلمي هېوادمل دې برکت يوسي چې په فرهنګ زبان و ادبيات پښتو ۲۵۵ مخ کې يې د ديوان تښتن شاعر شمس الدين کاکړ او د خلاصه المريدين مولف مسجع نثر ليکونکی شمس الدين سره بېل کړي دي، خو دې تېروتنې ته يې اشاره نه ده کړې.

اخځونه (لمن ليک)

۱- وګ: پښتانه شعرا، ۲/۳۷۰ د شمس الدين کاکړ د چاپي ديوان مقدمه چې په خاتمه کې چاپ سوېده، د سراج الدين خان سعيد او مولوي صالح محمد خان هوتک تذکره الشعراء ۱۶۲، د زلمي هېوادمل، فرهنګ زبان و ادبيات پشتو، ۱۵۶ مخ.

۲- وګ: چاپي خلاصه المريدين ۷۵ مخ (دلته د غلجي پر ځای غلجين کښلی دی).

۳- د خلاصه المريدين يوه خطي نسخه د کابل پوهنتون او بله د پښتو ټولنې په کتابتون کې خوندي وه.

۴- وګ: چاپي خلاصه المريدين ۵۸-۷۵ مخونه.

علی زی که غلزی؟

زه چې کوچنی وم د کهاله له مشرانو څخه به مې د " خوني نادر" او دده د خونریزیو قیصې اورېدلې، دوی به ویل " خوني نادر چې په کومه ورځ یومن سترګې نه وې کښلې. په هغه شپه خوب نه ورته" په کومه ورځ چې به مې د خوني نادر قیصې اورېدلې وې په هغه شپه به په خوب کې بېریدلم. ما به ګومان کاوه کومه بلا زما د سترګو د کښلو په تکل کې ده.
څه چې غټ شوم، مکتب ته ولاړم. په لیک ولوست وپوهېدم د افغانستان د وروستیو سدیو تاریخ مې ولوست. هاله پوه شوم چې خوني نادر د پارس یو ظالم باچا و چې دوی یې افشار نادر بولي (۱) بیا چې د مطالعې سوم په خزانه عامره (۳۷۱ مخ) کې مې ولوستل چې:
" افشار نادر په کرمان کې یو منصبدار وګماره د وژل شویو له ککریو (کله منار) جوړ کړي، یوه ګړۍ وروسته ګمارل سوي منصبدار راغی او عرض یې وکړ. نور کله منار جوړ سو، یو سر کمبود دی. افشار نادر حکم وکړ: دده سر غوڅ او کله منار به بشپړ کړئ (۲).
دغه افشار یا د پښتنو په وینا خوني نادر د (۱۱۴۳ ھ ق په پای د ۱۷۳۱ ع) کې هرات تر لسو میاشتو جنګو وروسته د ابدالیو(درانیو) پښتنو له لاسه ویوست، شپږ زره کوره ابدالي پښتانه یې د غني خان الکوزی او نور محمد خان علی زی ترمشرتابه لاندې د مشهد (پخوانی طوس) سیمې ته وکوچول (۳). (۱۱۵۰ ھ ق کال د لوی اختر په دوهمه ورځ د اپریل ۱۷۳۸ ع) یې په کندهار کې د هوتکو پاچاهي ړنګه کړله، کندهار ښار یې چې تر یوه کال کلا بندۍ وروسته نیولی

وکنډواله کړ او ددغه خای پښتانه یې مشهد. ما زندان، ورامین، تهران او نیشاپور ته فرار کړل.

د افشار نادر په لښکرو کې د پښتنو یو فوج هم و چې دهغه سالار به میرافغان باله کېده، د افشار نادر د پاچاهۍ په وروستو لسو کلونو کې (غالباً تر غني خان الکوزی وروسته) نور محمد خان علی زی میرافغان و- نور محمد خان میرافغان په علی زیو کې پېزري او پېزریو کې کلی زی و، پلار یې حاجي اسمعیل خان دهرات د ابدالیو په واکمنۍ کې د لوړ اعتبار تښتن و (۴).

د غازي ستر تېولواک لوی احمد شاه بابا(رح) " ۱۱۶۰- ۱۱۸۶ هـ ق خور له دغه اسمعاعیل خان علی زی " ابدالي" ښځه وه. نوموړي نورمحمدخان میر افغان یې بتری و افشار نادر چې " ۱۱۶۰ هـ ق کال د څلورمې خور په یوولسمه شپه " ۱۷۴۷ ع" د مشهد په شمال کې خبوشان" اوسنی فوچان" ته نژدې په فتح اباد کې د خپلو خو تنو قزلباشو منصبدارانو له خوا وواژه سو" (۵).

د کندهار د نادر اباد په شېر سرخ زیارت کې د پښتانه پاچا د ټاکلو لپاره جرګه جوړه سوه او (۹) ورځې وپائیدله.

میرافغان علی زی نور محمد خان چې په دغه جرګه کې د یوه غړي په توګه ګډون درلود هره شپه به یې د پښتنو د پاچاهۍ خوبونه لیدل، خو بخت یې ملا نه وتړله او د پښتنو پاچهي د احمد خان سدوزي " وروستی غازی ستر تېولواک لوی احمد شاه بابا" په برخه سوله، نور محمدخان علیزی" خوني نادر د وختو میرافغان" خو په خوله څه ونه ویل مګر په زړه کې یې د یاغي توب نقشې جوړولې، د لوی احمد شاه بابا د پاچهۍ په لومړي کال د پښین کالخوایه کرام خان بتېي زی ترین او د ښوراوک کالخوایه مقصود خان برېڅي د کندهار دربار تر له راتګ څخه لته وکړله دا د نور محمدخان علي زی د یاغیتوب لپاره پلمه شوله، میاداد خان ساکزی، عبدالرحمان بارکزي، توپچي باشي او ځینو نورو ناراضو خانانو د پښین او ښوراک له کالخوایانو سره په پټه لاس یو کړ. غوښته یې دوی د کندهار په ښار

کې د احمد شاه بابا د پاچهی ماښی را ګروبه کړي. احمد شاه په را خبر سو، ژر يې د بغاوت مخه ونيوله - د باغيانو سرغنه نوموړي نور محمد خان علی زی، مياداد خان ساکزی، او د دوی نور ملګري ووژل (۶) په کندهار کې (سنزرې) د ابداليو

" درانيو" عليزيو کلی دی، د نور محمد خان عليزي مړی په (سنزري) کې خاورو ته وسپارل سو، قبر يې د سنزرې د ولې " ويالې" په ژۍ کې مانده ته نژدې واقع او تر اوسه مشهور دی او د نور محمد خان نيکه د قبر يا يکه خاک پر نامه يادېږي "۹".

اوس د نوږ محمد خان نيکه د قبر لويديز لور ته سنزري مسجد جامع جوړه وه په دغه جامع کي د جمعو او اخترو لمونځونه هم کېږي. د هلمند په ناوه کې زيندار" زميندار" د عليزيو عمومي ټاټوبی دی، عليزی د ابداليو " درانيو" يوه غبنتلی او مشهوره قبيله ده. د نور محمد خان نيکه کورنۍ چې دمير افغان د کهاله په نامه يادېږي اوس د زينداور په " تله رغ" او " البلاغ" کې مېشته دي. د زينداور او زوږ تاريخي کالی" زور" د چارباغ په ناوه کې " تله رغ" او " البلاغ" ته نژدې واقع دی. ويل کېږي د ارواښاد عبدالروف بېنوا اخبني" دخور مېړه" حاجي نور محمد خان شهيدچي په ملحد شاهي فتور کې وژل سوی دی. د ميرافغان له کهاله څخه و. زموږ د ملک" افغانستان" نامتو تاريخ پوه ارواښاد غلام محمد خان پرملي چې په خپل تخلص " غبار" شهرت لري پخپل يوه کتاب " ۴۱۸ مخ" کې چې " احمد شاه بابا" نومېږي او درې پنځوس کاله پخوا په ۱۳۲۲ ه ش کال په کابل کې چاپ سوی دي. دغه زموږ تر بحث لاندې علی زی نور محمدخان ميرافغان قبيله " غلزی" کښلې ده، خو ما له ګڼه ليکلي " عليزی" سره د تصحيف ګمان پر کاوه او کله به مې لا چاپي تېروتنه ګڼله، خو د نوموړي ارواښاد ښاغلی غبار په بل کتاب کې چي افغانستان در ميسر تاريخ نومېږي پر ۱۳۴۷ ه ش ۱۹۶۷ کال په کابل کې چاپ سوی دی. دوه خايه " په ۳۴۷-۳۵۴ مخونو کې" د غلزي پر ځای

د میرافغان نور محمد خان علی زی قبیله " غلجایي" کښلې ده، چې زما د تصحیف ګمان یا د چاپي تېروتنې امکان یې له منځه یوور.

زما خیال دا دی چې په دغه تېروتنه کې به د تاریخ سلطاني د ۱۲۱ مخ تېروتنې د اروابناد ښاغلي غبار لار وهلې وي، زه هریان یم چې اروابناد ښاغلي غبار ولې د تاریخ سلطاني ۱۲۲ او ۱۲۷ مخونو ته نه دی پسې ور تېر سوی. ددغه نور محمد خان قبیله په ۱۲۲ مخ کې یو وار غلیزائي او بل وار علیزایي او په ۱۲۷ مخ کې هم علیزایي کښلې ده (۱۰) په اردو ژبه کې دوه نور کتابونه هم معلوم دي چې دغه تېروتنه یې کړېده په نیرنګ افغان (۲۸) مخ کې دمیرافغان نور محمدخان سره " غلجی" (۱۱) او په حیات لودي حصه دوم (۲۷) مخ کې " غلزي" کښلی دی خو د حیات لودي مولف یو مخ وروسته بیا په (۲۸) مخ کې د میر افغان نور محمد خان د پلار حاجي اسماعیل له نامه سره علیکوزي لیکی دی؟ او د دریمې حصې په پیل کې چې یې کومه صحت نامه چاپ کړېده هلته یې نورمحمد خان "غلزیي" په نورمحمد خان "علیزیي" سهي کړیدی (۱۲).

د اروابناد ښاغلی غبار دغې تیروتنې دغو کتابونو او مقالې ته هم لار کړېده:

۱. نامه احمد شاه دراني به مصطفی ثالث (۱۹) مخ (۱۳)

۲. تاریخ سندھ (اردو) **۵۳۵**مخ (۱۴)

۳. د زیري اخبار **۱۳۶۴**ش کال د قوس په اته ویشتمې ګڼه کې د مقالې لیکوال یوګام وړاندې اخستی او دښاغلی غبار "غلجایي" یې په سلیمان خیل تخصیص کړیدی؟

ښه به دا وای چې دغو تیروتونکو دغو کتابونو ته رجوع کړې وای:

۱ په نامه عالم آرای نا دری (۶۷۶ مخ) کې کاظم خان مروي غالبا ۱۱۶۳ ھ ق کال نور محمد خان ابدالي (دراني) بللی دی. دا کتاب په ۱۹۶۲ع کال په مسکو کې چاپ سوی دی.

۲ تاریخ احمد شاهي د لوی احمد شاه بابا د دربار منشي محمود الحسین جامي ددغه کتاب په لومړی ټوک ۶۶ مخ کې نور محمد خان علیزی لیکلی دی. دا کتاب پر ۱۹۸۴ کال په مسکو کې چاپ سوی دي.

۳ په تاریخ وقایع و سوانح افغانستان (۳۴-۳۷ مخونو) کې علیقلي خان اعتضاد السلطنه پر ۱۳۷۴ هـ ق کال نور محمد خان علیزایي لیکلی دی.

۴ په حیات افغاني (۱۲۸) مخ کي محمد حیات خان نور محمد خان او پلار یې حاجي اسماعیل خان دواړه " علیزایي" کښلي دي. دا کتاب پر ۱۲۸۱ ش کال په هندوستان کي چاپ شوی د پښتو ترجمې په (۲۰۸/۱ مخ) کې یې چي پر ۱۳۸۰ ش کال په کابل کي چاپ سوی دی هم علیزای راغلی دی.

۵ په صولت افغاني (۳۴۰ مخ) کي زر دارخان تاغر پښتانه، نور محمد خان علیزی بللی دی. دا کتاب پر ۱۲۹۸ هـ ق کال تالیف او په (۱۲۹۳) هـ ق (۱۷۸۶ ع) په کانپور کې چاپ سوی دی.

۶ په سراج التواریخ کي فیض محمد هزاره د نور محمد خان قبیله " علیزایي" لیکلې ده. دا کتاب پر ۱۳۳۱ کال په کابل کي چاپ سوی دی.

۷ د پښتنو دتاریخ په لومړي ټوک (۱۰۰-۱۰۷) مخونو کي اروانښاد قاضي عطاالله خان د نور محمد خان قبیله (علی+ زی) کښلې ده. دا کتاب پر ۱۹۳۱ ع کال تالیف اوپر ۱۹۴۷ ع کال په پېښور کې چاپ سوی دی.

٨ Ahmad Shah Durrani د اتم فصل (٨ مخ) کي Prof. Gand Singh نور محمد خان Alizei کښلی دی، دا کتاب لومړی پلا په ١٩٥٩ او دوهمه پلا په ١٩٧٧ په کوټه کي چاپ سوی دی.

٩ The Pathans (٢٥٣ مخ) کي سر اولف کیرو نور محمد خان ابدالي د (دراني) او په ابدالیو کي Alizei بللی دی، دا کتاب پر ١٩٦٥ کال چاپ سوی دی.

١٠ په احمد شاه وارث د مجدد امپراتوري افغانستان (٥۴/١ مخ) کي ښاغلی غزیزالدین خان پوپلزی هم " علیزی" کښلی دی، دغه کتاب د افغانستان در مسیر تاریخ تر چاپ دیرلس کاله وروسته پر ١٣٥٩ ﻫ ش کال په کابل کي چاپ سوی دی.

د ارواښاد ښاغلي غبار پر پله تلونکي دې يې وګوري.

لمن لیکونه

١- افشار دترکمنانو یوه پښنه ده، د کابل په لویدیز برخه کي یو کلی هم د افشارپه نامه سته د افشار په نامه یو بل کلي کي د کابل ښار په جنوب کي دارالامان ته نژدې هم سته.

٢- خزانه عامره د ازادو بلګرامي (١٢٠٠ ﻫ ق مړ) د ١١٧٦ ﻫ ق تالیف د کانپور چاپ.

٣- وګ: صولت افغاني ٣۴ مخ.

۴- په نامه عالم ادای نادري (۶۷۶/۱ مخ) کي له دلاور خان تایسني سره د جنګ کي کښلي دي: " فوجی که از غازیان ابدالی در رکاب عالی بر د برداری نورمحمد خان ولد اسماعیل بیګ ابدالی دیوان بیګی بریک سمت ان جبال ..."

۵- د تهتهي اخوند عبدالقادر د افشار نادرد مرګ تاریخي ماده داسې ویلې ده:

خوش خبر هاتف فرمود زغیب
محو شد افت نادر ز جهان

۶- د احمد شاهی دربار منشي محمود الحسین حاجي دا پېښه د لومړی کال په پیسوړ کي راوي ده (وګ- ۵۷/۱-۶۷ مخونه) اروابناد غبار او ځینو مورخینو دا پېښه د احمد شاه بابا د پاچا کېدلو د دریم کال (۱۱۶۲ هـ ق) په پیسوړ کي راوړې ده.

ابوالنورين

که

ذوالنورين

- په جنوب هندوستان کې يو ښار د ميسور په نامه يادېږي په دغه ښار کې پر ۱۹۲۲ ع د ۱۳۴۰ هـ ق کال يو کتاب چاپ سوی دي چې " Coms of India" نومېږي په دغه کتاب کې مولف" ختيځ پوه "J.C. Brown " د هندوستان پخوانۍ سکې څېړلې او د هغه تصويرونه يې کښلي دي. دغه کتاب له ۸۹ مخ په هيسته د سوري پښتنوپاچاهانو سکې راغلي دي. په دغو سکو کې د شمالي هندوستان اوسنۍ بنګله ديش او اوسنی پاکستان د برمېالي پاچا سلطان العادل غازي شېر شاه سوري(رح) " ۹۴۷- ۹۵۲ هـ ق" د سپينو زرو د ګردې سکې " روپۍ" تصوير داسې نقش کړی دی. د روپۍ پر يوه مخ يوه هندسي مربع کې کلمه طيبه او څلورو اړخونو ته يې د مربع دضلعو او د داېرې د محيط تر منځ د څلورو راشدو خليفه ګانو " رضي الله عنهم" نومونه کښلي دي. په دغو مبارکو نومونو کي J.C Brown د مسلمانانو دريم راشد خليفه حضرت عثمان بن عفان(رض) (۲۴-۳۵ هـ ق) لقب غلط لوستی دی او د " ذوالنورين" پر ځای يې " ابوالنورين" ليکلی او انګريزي ژباړه يې له خپل غلط لوست سره سمه داسې کړېده:

- **Father of two light**

ژباړه: د دوو رڼا وو پلار.

د "J.C. Brown" دغه لوست د ابوالنورين په بڼه سهي نه دی د حضرت عثمان(رض) لقب " د رفع او نصب په حالت کې" ذوالنورين" او " جريه حالت کې" ذی النورين" دی، دا لقب ځکه ده ته ورکړ سوی دی چې د مسلمانانو د پيغمبر محمد(ص) دوې لوڼې" رقيه، ګلثوم" دده په نکاح کې وې، رقيه چې مړه سوله، ګلثوم يې ورکړله"١" ذوالنورين عربي کلمه ده. دغه کلمه له څلورو مورفيمونو "Morphems" جوړه ده داسې:

١- ذو: د خاوند " تبنتن" او مالک په معنا.
٢- ال: د تعريف معنوي واحد.
٣- نور: د رڼا په معنا.
۴- اين: "ayn" د تثنيې شاوندي. "Suffix".

د ختيځ پوه "J.C. Brown" تېروتنه د " زر" په معنوي واحد کې پېښه ده ځکه نو دلته ددغه مورفيم په باب څه زيات معلومات ګرانو لوستونکو ته وړاندې کوم پدې ډول:

د مفرد مذکر "Sing mase" له پاره د نصب او رفعې په حالت کې که " ذو" کارېږي لکه:

ذواليمينين: د افغانستان د طاهريانو د واکمنۍ د تاداو اېښودونکي طاهر بن حسين بن مصعب پوشنګی هروي " ٢٠٧ ه ق مړ" لقب دی وايي:

ده ١٩٥ ه ق کال د علي بن عيسی بن هامان سره په جنګ کې په دواړو لاسو توري وهلې، عباسي خليفه مامون الرشيد " ١٩٨- ٢١٨ ه ق" چې په خبر سو دغه لقب يې ورکړ يعنې د دوو داسې لاسو تبنتن دی چې دواړه د ښي لاس کار کوي.

ذواليمينين يوه نجومي اصطلاح هم ده چي په التفهيم لا وائل صناعته " ۴۸۹ مخ کي علامه ابوريحان محمد بن احمد البېروني الغزنوي " ۳۶۲- ۴۴۰ ه ق " په کوکب دو دست درست ژباړلې ده. د ذواليمينين يوه ضد ذواليسارين دی چی نوموړی البېروني په کوکب دو دست چپ ژباړلی دی، نجوميان وايي:
ذواليمينين غالب او ذواليسارين مغلوب وي. ابو سعيد عبدالحی بن ضماک بن محمود ګرديزي پخپل تاريخ زين الاخبار " ۴۴۰ ه ق تاليف" کي د نوموړي طاهر د لقب" ذواليمينين" سبب دا نجومي اصطلاح بولي او ليکي:
طاهر چي د مامون الرشيد په حکم د عليبن عيسی بن هامان جنګ ته ووت، فضل بن مبارک وويل: ده د وتلو په وخت کي ذواليمينين ستوری څرګندو ځکه نو دی بری مومي مامون الرشيد تر بري وروسته طاهر ته ذواليمينين لقب ورکړ. (۲)

ذوالقرنين:

په قران عظيم الشان " سوره کهف" کي دده بيان راغلی دی. ده د ياجوجو او ماجوجو په مقابل کي يو بند " سد" جوړ کړی دی، ذوالقرنين د دوو قرنو خاوند معنا لري د قرن په معنا کي اختلاف سته:

ذوالجوشن: د سيد الشهدا حضرت حسين بن علي(رض) د وژونکي شمر د پلار لقب و.
ذوالشهادتين: د خذيمه بن ثابت(رض) لقب و.
ذوالخمار: د مالک بن نويره او عوف بن ربيع رضي الله عنهما لقب و، لغوی معنا يې د نقاب تبنتن و، دوی به په جنګونو کي مخونه په نقابونو کي نغښتي وو، فقط دوې سترګې به يې ښکارېدلې.

ذومخمریا ذومخبر: د حبشې د پاچا نجاشي وراره و د حضرت پیغمبر(ص) خدمت یې کړی دی.

ذوالنون: د حضرت یونس(ع) لقب و ځکه چې ده یوه اونۍ (هفته) د ماهي په نس کې ژوند کړی و، نون په عربي کې کب " ماهي" ته وایي. ذوالنون مصري په نامه یوولي هم تېر سوی دی.

ذوذوابه: یوه نجومي اصطلاح ده علامه البېروني په ستاره باګیسو ترجمه کړېده ذوابه په عربي ژبه کې کوڅۍ ته وایي، اوس دغه ستوري د نباله دار بولي، مخوس ستوري دي. (۳)

ذوحیاتین: د دوو ژوندونو تښتن، په ژوند پېژندنه کې "**Biology**" کې هغه ژوي ذوحیاتین بولي چې په وچه او اوبو کې ژوند کوي لکه: چونګښه.

ذوالفقار: د حضرت علي(رض) ابن ابو طالب(رض) د توري نوم دی، وایي دغې تورې دتیغ پرشا فقرې " مهرې" درلودې معنا یې ده د فقرو تښتن.

د مفرد مذکر "**Sing maso**" له پاره د جر په حالت کې " دی" کاریزي. د شرف الدین ابوعبدالله محمد بن سعید البوصیري " **۶۹۵** ه ق مړ" د قصېده برده " الکواکب الدریه فی مدح خیرالبریه" کې " ذی سلم" داسې راغلی دی:

امن تذکر جیران بذی سلم-

ذی سلم د یوه ځای نوم دی، سلم په عربي ژبه کې د یوه اغزن بوټي نوم په ذی سلم کې دغه بوټی په دغه مطلع کې یاد سوي دي، خورا ډېر دي.

ذی په جغرافیایي" **Perffix**" نامه کې د نسبت مخ وندی دی په ذی قوه، ذی الاوتا د ذی لقربی ذی القعده او ذی الحجه کې هم مخ وندی سته.

د مفرد مونث "**Sing fam**" له پاره ذات " د ت په زیر" کاریږي لکه:

ذات الکرسي: د چوکۍ خاونده- دایره نجومي اصطلاح ده د داسې ستورو نوم دی چې پر چوکۍ ناستې ښځې ته ورته دی.

ذات العماد: هغه مانۍ چې ستنې ولري

ذات البروج: د برجونو تښتن، اسمان، سما کلمه چي په عربي ژبه کي د سمان معنا لري مونثه ده.

ذات الوقود: د پیلوځې" بالڼ" تښتن، اور، نار کلمه په عربي ژبه کي د اور په معنا مونثه کلمه او نور.

ذات اللهب: د لمبو خاوند، اور.

✧✧✧✧

د جمع مذکر" **Plu-mase**" له پاره ذوی. د واو په زیر" کاروي لکه:

ذوی القربی: نژدې دوستان- ذوی العقول: د عقلونو خاوندان- ذوی النسب: د نسبونو تښتان. د جمع مونث" **Plu-fam**" له پاره ذوات" د ت په زیر" کارېږي. د مذکرې تثنيې" **Masc-dua**" له پاره کارېږي. د قران عظیم الشان د طلاق د سورې په دوهم ایت کي دا کلمه داسې راغلې ده:

واشهدوا ذوی عدل منکم

ژباړه: او تاسې شاهدان نیسئ" پر دغه رجوع باندې" دوه د عدل خاوندان له تاسې څخه.

لمن لیکونه

١- رقیه او کلثوم یا ام کلثوم له حضرت پیمغبر(ص) څخه د مومنانو د مور حضرت خدیجه الکبری(رض) څلورم او پنځم اولاد دی.

٢- وګ: زین الخبار" علامه عبدالحی حبیبي" په تصحیح، تحشیه او تعلیق" ١٣٠ مخ د ایران چاپ.

٣- وګ: التفهیم لا وایل صناعته التنجیم ١۶۵ مخ او غیاث اللغات.

۴- د قصیده بردې په منظومه پښتو ترجمه کي چي اخوند درویزه ننګرهاري " ٩۴٠-١٠٢٨ هـ ق" کړېده دا مطلع داسې پښتو سوې ده:

ګوندې ستا د ذی سلم باران یادېږي

څکه اوښکې دي له وینو

ګډې وډې د باران په دود ورېږي

" مخزن الاسلام"

ایا دا رښتیا ده؟

چي د ساکیاموني بودا اومهاراجه اشوکا تر منځ زماني واټن سل کاله و؟ (۱)

چیني پوه هیون ځانګ د هجري سنې تر پیل (۶۲۲ ع) اتلس یا نولس کاله پخوا د چین په **Koushin** نومې ښار کي زېږېدلی اوپه (۶۶۳ ع) کال (۴۳ ه ق) د چین **Kaoc hang** نومې ښار کې مړ دی.

هیون ځانګ د بودایي دین لوی عالم و، ده له هندي ژبو څخه (۷۳) بودایي متنه په چیني ژبه ژباړلي وو او د هندوستان له سفره چي چین ته ورسېده، شل اسه یې په کتابونو بار وو. په دغو کتابونو کي (۴۰۷) ټوکه بودایي متنه وو. ده د افغانستان او هندوستان په سفر کي له (۶۲۹ ع) (۸ ه ق) څخه تر (۶۴۴ ع) (۲۴ ه ق) پورې شپاړس کاله تېر کړل.

هیون ځانګ هندوستان ته د تګ په لاره کي د ختن او کاشغر له لارې د (۶۳۰ ع) د مې په لسمه کاپیسا ته را رسېدلی او د (۶۳۰ ع) د اګست په پنځلسمه لغمان ته، د اګست په شمله ننګرهار ته، دنومبر په لومړۍ ورځ مو د یهنډ " اوسنی هند" د (۶۳۱ ع) کال د جنورۍ په لومړۍ ورځ **Udyuna** (سوات) ته تللی دی.

له هندوستان څخه د راستنېدلو په وخت کې د (۶۴۳ ع) دسمبر په (۲۵) تر اباسین راپورې ووت. په دیهند (هند) کي یو میاشت و شل ورځې و اوسېده. د (۶۴۴ ع) کال د مارچ په پنځلسمه لغمان ته ورسېد. (۶۴۴ ع) د جون پر پنځلسمه فالانا (اوسنی بنو) ته ولاړ. له بنو څخه د پنځلس ورځو مزل وروسته د جون پر دېرشمه اپوکان (افغان) ته ورسېد. بیا د څوکي تو" **Caokiato** " یعنې اوسنی غزني او جګډو (اوسنی چغتو) له لارې (۶۴۴ ع) کال د جولای

په لومړۍ ورځ کاپيسا ته ورسېده، هيون په هندوستان کي د جنوبي هندوستان تر څنډو تللى دى.

د هيون څانګ ددغه اوږده سفر يون لیک (سفرنامه) G.U.K نومېږي، چي معنا يې ده " د چين د لوېديزو ملکونو په باب يادابښتونه" دا يون ليک يې په چيني ژبه ليکلى دى.

G.U.K په څو ژبو ژباړل شوى دى. انګريزي ژباړه يې چي سوتيل بيلي کړې ده په (۱۹۰۴ ع) کال په لندن کي چاپ سوې ده. پر G.W.K باندې يو کتاب چي On the travels of Hyven chwang نومېږي، T. walter ليکلى دى. C.U.K پښتو ترجمه چي په (۱۳۵۷ هـ ش) کال په کابل کي چاپ سوې ده.

"د چينيانو يونليکونه" نومېږي او عبدالکريم محب ژباړلې ده. د چينيانو د يونليکونو د چاپي نسخې په (۲۱۱) مخ کي ليکلي دي:

" د بودا دنرواڼا په سلم کال اشوکا د مګده پاچا خپله واکمني پر ټولې نړۍ باندې وغځوله" (۲) په دغه اقتباس کي، چي د مهاراجه اشوکا د پاچاهۍ د عروج زمانه، د ساکياموني بودا د نروان " مرګ" په سلم کال ښودل سوى دى، د تامل وړ دي. ددې تامل سبب ګرانو لوستونکيو ته داسې وړاندې کوم:

د ساکياموني (۳) مدهرتاګوتما د زېږېدنې او مړينې د کال په اړه څه اختلاف سته دى، پښتانه عالم محمد عالم خان پښي پخپل تاليف " پس منظر اسلام" (۱۳۶۸ هـ ق) تاليف کي د ګوتم بدها زوکړه په (۶۲۳م) او مرګ يې په (۵۵۶ ق م) ښودلى دى (۴) په مجموعه مضامين فارسي (۶۵) مخ کي د بودا د مرګ کال (۵۵۷ م) ليکلى دى.

جرمني عالم مکس مولر (۱۸۲۳-۹۰۰ ع) وايي:

" بودا په اتيا کلنۍ کي په (۴۷۷ ق م) کي په کوشي نګر کي مړ دی په " سيلون" سريلينکا" کي چي د بودا کرونو لوژي خپره سوېده په هغې کي وايي:

" د بودا مړينه په (۵۴۳ ق م) کي پېښه سوېده.

د ائينه عظمت هند (۱۰۸ مخ) په لمن ليک کي " وايو بران په حواله کښلي دی: " د پالي پوترابنار" اوسنی پلټنه" راجا اودېشو جوړ کړی دی. راجا اودېشو د بودا تر زېږېدلو (۲۴) کاله وروسته په (۵۱۹ ق م) کال د ګلده پاچا سوی دي. په دې حساب نور بودا د زېږکړې کال په وايوپران کي هم (۵۴۳ ق م) کښلی دی.

" ايچ. جي. رالنسن" په ***A concise history of the Indian people*** کي د بودا د مرګ کال (۴۸۷ ق م) ښوولی دی.

د تاريخ ادبيات پاکستان و هند په (۲۲۰۴ مخ) او د رهنمای ټکسېلا په ۲۶ مخ کي د بودا د زوکړې کال ۵۶۳ ق م او د مرګ کال (۴۸۳) کال ښوولی دی.

Edward I. Themas په **The life of Buddha** هم د (۳۷ مخ) کي د بودا زوکړه (۵۶۳ ق م)اومرګ يې پر (۱۵۸) مخ کي په (۴۸۳ ق م) ښوولی دی. مولوی فصيح الدين بلخي د تاريخ مګده په (۱۶ مخ) کي د برما اوسيلون د روايتونو په سند د بودا مرګ په (۵۴۲ ق) کي ښيي، خو ځينې روايتونه دا ښيي چي بودا په (۵۶۸ ق م) زوکړی او په (۴۸۸ ق م) کي مړ دی.

تاسي وينئ چي په دغه ټولو اقتباسونو کي د بودا د مرګ تر ټولو وروستی کال (۴۸۸ ق م) دی، خو تر ټولو باوري د مرګ کال يي (۴۸۳ ق م) دی.

وس به نو راشو دمهاراجا اشوکا د پاچاهۍ د عروج کال ته. د هندوستان ډېر نامتو ستر ټولواک د مهاراجه اشوکا په (۳۰۴ ق) زوکړی او د " اشوکا اعظم"

د مولف په وینا په (۲۷۰ ق م) کال پاچاهۍ ته رسېدلی دی (۵) د اشوکا اعظم دکتاب د لیکنې له مخې چې د اشوکا پاچا کېدل په (۲۷۰ ق م) کال ښوول سوی دی. دغه کار د بودا د نروانړ" مرګ" دوه سوه څوارلسم کال کېږي.

فصیح الدین بلخي په تاریخ مګدھ (۳۷مخ) د بندو سارمرګ ۲۷۱ ق م ښیي او څلور کاله وروسته (۲۶۷) یې د اشوکا تاجپوشي بیان کړې ده (۶) او د اشوکاد نیکه چندرګیت موزیا د مړینې کال (۲۸۹ ق م) ښوول سوی دی، چي په دې حساب نو د اشوکا د پاچاهۍ پیل باید تر (۲۶۶ ق م) دمخه نه وي. (۲۶۶ ق م) کال د بودا د مرګ له باوري نېټې څخه (۲۱۷) کال زماني واټن لري. د پلار تر مرګ وروسته اشوکا څلورکاله له وروڼو سره په جنګ اخته و د هغو تر وژلو یا مغلوبولو وروسته دی په (۲۶۲ ق م) کال د مګدھ د پاچاهۍ مستقل واکمن سو چي تر دغه تاریخ (۲۶۲ ق م) پورې د بودا د مرګ زماني واټن (۲۲۱) کاله کېږي.

د اشوکا په کتیبو کي په یوه ډېر لیک "کتیبه" کي هم کښلي دي:

" زه د بودا تر نروانړ " مرګ" دوه سوه یوویشت کاله وروسته پاچاهۍ ته رسېدلی یم"

د کتیبې ددې لیکنې له مخې به غالباً د اشوکا مراد (۲۶۲ ق م) یا (۲۵۶ق م) وي، چي لومړی تاریخ به یې د اشوکا د تاجپوشۍ څورالسم کال وي او دا به هغه وخت و چي د هیون څانګ په وینا د نړۍ ډېره برخه دده تر واکمنۍ لاندې سوې وه.

پای لیکونه

۱- واټن: فاصله.

۲- نروانا **Nirwana**: په سنسکریت ژبه کي د نېستی " عدم" معنا

لري، خو او نروان نیستي شوي (معدوم) ته ویل کېده. دا کلمه د بودایي دین په پیروانو کي د نجات او خلاصون په مجازي معنا کارېږي. دا ځکه چي د بودا په تعلیماتو کي مرګ له ګناه او ابتلا څخه د خلاصون او نجات وسیله ده.

۳- ساکیاموني: یانې د ساکانو ملا- ساک د بودا د قبیلې نوم دی- د مهاراج اشوکا یوه ملکه، چي ساکیا له کورنۍ څخه وه، ساکیا کماري بلله کېدله، کماري د شهزداګۍ معنا لري.

۴- وګ: پس منظر اسلام **۵** مخ- ډهلي چاپ.

۵- وګ: اشوک اعظم د اله اباد پوهنتون داستاد ډاکتر سید محمد حفیظ تالیف. د ډهلي چاپ (۱۹۴۴ ع) ۲۱ مخ.

۶- د هندوستان د لنډ تاریخ په (۵۱) مخ کي د بندو سارد پاچاهۍ موده (۲۵) کال ښوول سوې ده"؟" او پروفیسر مکرجي پخپل کتاب " اشوکا" کي د بندوسار مرګ په ۲۷۴ ق م کي ښوولی دی.

د لوی احمد شاه بابا د مرګ په نېټه کې اختلافونه

د افغانستان ستر تولواک لوی احمدشاه بابا(رح) د اوسني بولدک په " توبه " کې مړ سوی او جنازه یې په شاهي ادابو، احمد شاهي کندهار ته راوړل سوې ده. په ځینو کتابونو کې د دغه خدای بخښلي ستر تولواک د کال، میاشتې او نېټې او د پاچهۍ د مودې په باب اختلافونه یا تېروتنې لیدل کېږي چې په دې ډول دي:

الف: د کلونو اختلافونه:
منشي عبدالکریم علوي د " تاریخ احمد" په اتلسم مخ کې د لوی احمدشاه بابا(رح) د پاچهۍ موده درویشت کال دوې میاشتې او څو ورځې ښوولې ده. مګر دمرګ کال یې صحیح لیکلی دی، خو واقعیت دادی چې په قمري حساب لوی احمدشاه بابا(رح) پنځه ویشت کال- اووه میاشتې او څو ورځې پاچهي کړېده چې په شمسي حساب څلېرویشت کاله لو یوولس میاشتې ځنې جوړېږي. د تاریخ احمد په اردو ژباړو کې چې " واقعات دراني" نومېږي ژباړن " وارث علي سیفي" په **۵۸** مخ کې د مولف روایت کټ مټ ژباړلی دی.
په " فواید الصوفیه" کې د لوی احمدشاه بابا(رح) د مړینې کال **۱۱۸۳** ه ق لیکل سوی دی.
ایراني پوهاند مدرس رضوي د ابوالحسین محمد امین ګلستان د محمل التورایخ د تعلیماتو برخه (**۴۴۸** مخ) کې د فواید الصوفیه لیکنه واقعیت ته نږدې بللې ده، خو په خپله په مجمل التورایخ کې د لوی احمدشاه بابا(رح) د مرګ نېټه **۱۱۸۵** ع کال له اکتوبر سره برابر ده.
شېر محمد ګنډاپوري د " تواریخ خورشید جهان" په **۱۷۵** مخ کې د لوی احمدشاه بابا(رح) د مرګ کال **۱۱۸۴** ه ق لیکلی دی.

عبدالحکیم خان لودي د شوکت افغاني د دریمې برخې په ۶۷ مخ کې د لوی احمدشاه بابا(رح) د مړګ کال ۱۱۸۴ هـ ق - ۱۷۷۰ بللې او دده د پاچهۍ موده یې څلېرویشت کاله اوځو میاشتې لیکلې ده. دېتې حیات خان بیا د حیات افغاني د لومړي ټوک په ۱۲۶ مخ کې د لوی احمدشاه بابا(رح) د پاچهۍ موده فقط څلېرویشت کاله ښوولې ده.

د افغانستان مورخ غلام محمد خان غبار (۱۳۵۶ هـ ش مړ) د " دافغانستان در مسیر تاریخ" لومړي په ۳۷۲ مخ کې د لوی احمدشاه بابا(رح) د مړینې کال ۱۱۸۷ هـ ق او میاشت یې رجب ښوولې ده. غبار دغه نېټه په عیسوي حساب د ۱۷۷۳ د جون له میاشتې سرهٔ برابره ګڼلې ده (۱).

زما په خیال غبار ددې نېټې په لیکلو کې د مانستوارټ الفنسټون د جي، بي، مایسن او جي، پي فرمر پیروي کړېده. دغو درېیو ختیځپوهانو د لوی احمدشاه بابا(رح) مړګ (۱۷۷۳ ع) کال په جون کې ښوولې دی، دا به بېځایه نه وي که ووایو چې دغه تېروتنه تر غبار تقریباً یو سل و دوولس کال پخوا ایرانی لیکوال اعتضاد السلطنه علي قلي میرزا هم کړې ده او ده هم د تاریخ وقایع وسوانح افغنستان په دیارلسم مخ کې د لوی احمدشاه بابا(رح) د مړګ کال ۱۱۸۷ هـ ق لیکلی دی.

په دغو یادوشویو روایتونو کې د کال یا کلونو زیات یا کم راغلي دي، خو واقعیت دادی چې لوی احمدشاه بابا(رح) په ۱۱۸۶ هـ ق کال کې مړ سوی دي (۲).

د لوی احمدشاه بابا(رح) در بار دمنشي محمودالحسیني زوی محمد اسماعیل " چې د احمدشاه بابا(رح) مرګ یې په خپلو سترګو لیدلی دی" د احمدشاه بابا(رح) په وېر نه کې داسې تاریخي ماده ویلې ده:

بادل مجروح جستم از خرد باصد فغان
مال تاریخ وفات بادشاه نامراد
بهر تاریخ وفاتش "جان افغان" زد رقم
از برای درک مطلب بر سبیل اختصار
باز گفتم من به او تاریخ بهتر این بگو
تا نماند بر دلم زین رهگذر مطلق غبار
گفت در گوشم" ز ایزاد شاهی فردوس یافت"
زانکه با او لطف دارد دایما پروردگار

له دغو دواړو تاریخي مادو " جان افغان" او د زایزد شاهی فردوس یافت" ښخه راوځي. خدایداد خان ترین " تاریخ سند" په ۱۳۴ مخ کي د لوی احمد شاه بابا د مرګ تاریخي ماده داسې راوړې ده.
ز دنیا دون شاه رحلت نمود ۱۱۸۶.
د لوی احمد شاه بابا د دربار یو بل شاعر منشي عبدالهادي لاري موسوي چې " عشرت" یې تخلص و، د لوی احمد شاه بابا په وېرنه کي داسې ویلي دي:

شاهی که تمام عمر از فضل الهی
بر خواهش او چرخ مخالف گردید
تیغش چو شعاع شمس بر فرق عدد
از روز خروج تا بقرنی تائید
ناگاه ندای ارجعی پیک اجل
در داد به گوش هوش ان شاه سعید

لبیک اجابت بر زبان جاری کرد
بر داعی حق بطوع بی گفت وشنید
زین تعزیه اسمان بافرو شکوه
از بارگران درد و اندوه حمید
باچهره زرد از غم شاه جهان
لرزنده بر افلاک بر امد خورشید
بر روی خلایق ز غم و درد و الم
خوناب سرشک همچو سیلاب دوید
از بهر وفات شاه" عشرت" می جست
تاریخ نکو از فرد با تائید
از لطف به من کرد جوابی که بگو
" فردوس ز مقدمش مزین گردید"
(۱۱۸۶)

په کندهار کې د لوی احمد شاه بابا د زیارت گمبته چې په ۱۱۹۰ هـ ق کال کې يې ودانی بشپړه سوې ده، پردېوالو يې په جلي قلم دا څلور بيتونه ليکلي دي:

شاه والا جاه احمد شاه درانی که بود
در قوانین امور سلطنت کبری منش
از نهیب قهرمان سطوش در عهد او
شیر اهو را به شیر خویش دا دی پرورش
میرسد از هر طرف در گوش بدخواهان او
از زبان خنجرش هر دم هزاران سرزنش
چون روان شد جانب دار البقا تاریخ بود
سال هجری یک هزار ویک صدو هشتاد وشش

ب: د میاشتو او ورځو اختلاف:

په ځینو کتابونو کي د لوی احمد شاه بابا د مړینې کال سم کښل سوی دی، خو د میاشتو او ورځو تېروتنې پکې سته لکه:
د کندهار اوسېدونکي سلطان محمد بارکزي چي تخلص يې " خالص" و، د خپل کتاب " تاریخ سلطاني" په ۱۴۷ مخ کي د لوی احمد شاه بابا د مړینې نېټه " شب جمعه ۲۰ رجب یکهزارویکصدو هشتادوشش هجری قمری" لیکلې ده.
فیض محمد هزاره مخلص په کاتب د سراج التواریخ د لومړی ټوک په نهمه ویشتم مخ کي د لوی احمد شاه بابا د مرګ نېټه له تاریخ سلطاني څخه کټ مټ نقل کړېده.
هندوستاني پوهاند ډاکتر ګنډاسنګ **Durani Ahmad Shah** د پنځه ویشتم فصل په پای کي د لوی احمد شاه بابا د مرګ نېټه د ۱۱۸۶ هـ ق کال د رجب د میاشتې شمله بللې او د ۱۱۷۲ ع کال د دسمبر له درویشتمې سره یې ذکر شوې، هجري نېټه برابره ښوولې ده او دا یې هم زیاته کړېده چي ما د لوی احمد شاه بابا د مرګ نېټه له تاریخ السلطاني او سراج التواریخ څخه را اخېستې و.
میر محمد صدیق فرهنګ د " افغانستان درپنج قرن اخیر" په ۹۲ مخ کي د لوی احمد شاه بابا مرګ په عیسوي حساب د ۱۷۷۲ ع کال د اکتوبر درویشتمه او په هجري قمري حساب يې د ۱۱۸۶ کال د رجب د میاشتې څلېرویشتمه لیکلې ده او خپل ماخذ یې نه دی ښوولی.
حامد علمي هم د " روز شماري وقایع افغانستان په پنځم مخ کي د لوی احمد شاه بابا د مرګ نېټه ۲۳ اکتوبر ۱۷۷۲ لیکلې ده.

نبي مصداق په خپل کتاب (Ahmad Shah Durni) کي د لوی احمد شاه بابا د مرګ نېټه د ۱۷۷۲ ع کال د اپرېل ۱۴ ښوولې ده چي د ۱۱۸۶ هـ ق د محرمې له ۱۷ سره برابرېږي.

د لوی احمد شاه بابا د مرګ په اړه دا بیان سوي روایتونه څکه سم نه دي چي:

د لوی احمد شاه بابا د دربار د منشي محمود الحسیني لیکنه هغه ردوي، منشي محمود الحسیني چي د لوی احمد شاه بابا پر جنازه حاضر و، د خپل کتاب " تاریخ احمد شاهي" په دویم ټوک کښي د لوی احمد شاه بابا د پاچهۍ د شپږویشتم کال په بحث کي د لوی احمد شاه بابا مرګ د ۱۱۸۶ هـ ق کال د لومړۍ خور پر دویمه چي د پنجشنبې ورځ وه، ښوولی دی، او دا یې هم زیاته کړې ده چي دغه کال ترکانو د زماني وېش له مخې " لوئیل" وو.

د نوموړي منشي محمود الحسیني زوی محمد اسماعیل د لوی احمد شاه بابا د مرګ تاریخ داسې نظم کړی دی.

روز پنجشنبی بتاریخ دوم ز اول ربیع
وقت ظهر و سال لوئیل اخر فصل بهار
کرد رحلت در هزارویکصدوهشتادوشش
سال تاریخ وفات از سال هجری کن شمار

۱۱۸۶ هـ ق کال د لومړۍ خور دویمه ورځ د ۱۷۷۲ ع کال د جون له ۳ سر برابرېږي. پوهاند ګنډاسنګ په (Ahmad Shah Durani) کي لیکلي دي: په عمده التوایخ کي د لوی احمد شاه بابا د مرګ نېټه ۱۱۸۶ هـ ق کال د لومړۍ خور د میاشتې دویمه لیکلې ده، چي د ۱۷۷۲ ع کال د جون له لسمې سره برابرېږي. په پای کي هغه تاریخي مادې راوړم چي ما " رشاد" د لوی احمد شاه بابا د مرګ په باب ویلي دي:

-۱

د پښتون د کالبوت ساوې احمد شاه
ستا په مرګ مې زړه زخمي سو، ائینه ګرګ سوه
مفتیان د عدل و عقل پسې ګرځي
" هدایه" د تاریخ ورکه ستا په مرګ سوه

حل یې:
د تخرجي عمل – " ورکه" د تخرجي " نفې" قرینه ده
تاریخ = ۱۲۱۱ - هدایه = ۲۵ = ۱۱۸۶
-۲

" دم" یې ورکړ عزرائیل ته
ځي جنت ته احمدشاه

حل یې:
د تخرجي عمل – " ورکړ" د تخرجي" نفې" قرینه ده
ځي جنت ته احمدشاه = ۱۲۳۰ - دم = ۴۴ = ۱۱۸۶

پای لیکونه

۱- د ۱۱۸۶ هـ ق کال د رجب د میاشتې لومړۍ ورځ د ۱۷۷۲ ع کال د ډسمبر له اتلسمې سره برابره ده. د غبار په " افغانستان در مسیر تاریخ" کې د قمري هجري او عیسوي نېټو معادله هم سمه نه ده.
۲- وګ: تاریخ احمد شاهي- د منشي محمود الحسیني تالیف، ۱۲۷۷ د مسکو چاپ.

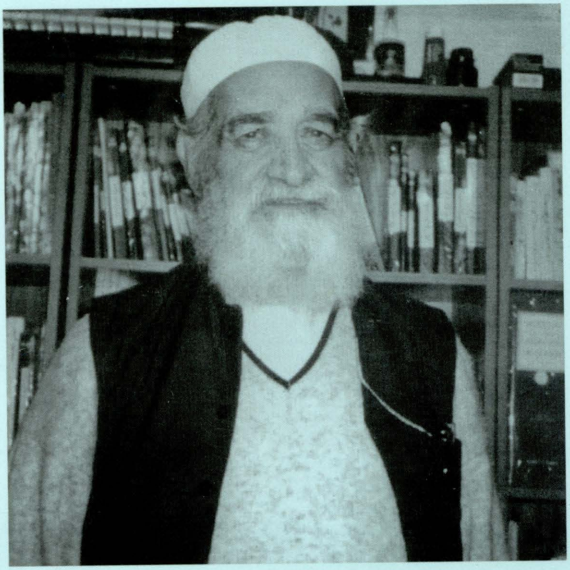

د هېواد او سیمې لوی عالم، څېړونکی، شاعر، ژبپوه او تاریخپوه
استاد اکاډمیسن پوهاند عبدالشکور رشاد

Download from:aghalibrary.cm